

Magyar–román együttélés Erdélyben – tapasztalatok és (f)elismeretlen konzekvenciák

Életútinterjú Salat Leventével

I. rész

„Szívtam magamba Erdély helyi közösségeinek varázslatos világait.” Csíkszeredától Marosvásárhelyig

1957-ben születtem Csíkszeredában. Egyszerű emberek a szüleim. Édesapám Nyárád-menti, édesanyám felső-csíki. Két olyan területről származnak gyermekkoromnak meghatározó élményei, amelyek Erdélynek érdekes színfoltjait jelentik. Édesapám családja a Felső-Nyárád mentén, Miházán élt. A névadó ősök Nyárádselyéről származnak. Van egy eldöntetlen vita a családban, hogy kik az őseink, honnan ered a név, de végül is nem tudtuk ezt kideríteni. Az egyik változat szerint szászok az ősök. A másik, talán valamivel valószínűbb változat szerint olaszok. Források igazolják, hogy a 17. század második felében Felső-Nyárád mente térségében olasz kőfaragó mesterek jelentek meg, akik templomok építésénél segítettek. Elképzelhető, hogy innen – az olasz *salati* (só) kifejezésből – ered a név, a környéken a névnek van ugyanis egy kevésbé elterjedt *Salati* változata is.

Apai nagyszüleim gazdálkodó emberek voltak, elég jelentős földterületen gazdálkodtak. Szép gazdaságuk volt, állatokat – lovat, szarvasmarhát, juhokat – tartottak. A gazdálkodás mellett nagyapám szabómesterséggel is foglalkozott. Ez a környezet idilli hely volt számomra. A téli vakációkat mindig náluk töltöttem. Nagyapám mesélő ember volt, szépen énekelt: meséi, énekei, történetei, a szelídséget a szigorú határozottsággal ötvöző személyisége mélyen megérintették a gyermeki lényemet. Kitörölhetetlenül beitta magát az emlékeim közé, ahogy egész kiskoromtól, a téli vakációk idején, hosszú délutánokon át ő varrt, én meg ott ültem a varrógépe mellett a kicsi kuckómban, dőlt belőle a mese és az ének. A meséi részben világháborús tapasztalataira alapuló történetek voltak, meg olyan mesék, amelyeket ő az alkalomhoz igazítva mondott el nekem. Egészen rendkívüli élmény volt. 16 éves voltam, amikor meghalt.

A nagyanyám Kacsó lány, Kacsó Sándor legkisebb húga. A Kacsó ág érdekes színfoltja a családuknak. Dédszüleimnek nyolc gyereke született: négy fiú és négy lány. A négy fiú mindenikének érdekes, hármuknak tragikusan végződő életútja volt, a negyedik, Kacsó Sándor az erdélyi magyar kisebbségtörténet egyik meghatározó személyisége^[1]. A lányok egyike az én nagyanyám, Kacsó Anna volt.

A nagyszüleimet az ötvenes évek elején kuláknak nyilvánították – a családban élő szájhagyomány szerint egy tévedés okán, mert nem volt azért annyi földjük. A kulákká nyilvánítás első feltétele a birtokolt földterület, második pedig a mezőgazdasági gépek tulajdonlása volt. Nagypapának volt egy varrógépe. A nyilvántartásba vételkor csak azt írták fel románul, hogy „masina” – gép –, elbíráláskor pedig ezt mezőgazdasági gépként értékelték, és ezzel nagypapám felkerült a kulákokat nyilvántartó névjegyzékre. Ez a családi legendárium szerinti változat, amely minden valószínűség szerint nem fedti teljesen a valóságot, a kulákságnak voltak ugyanis olyan további kritériumai, amelyeknek nagypapám, bizony megfelelt: szabóként kisvállalkozó volt, szolgát tartott, és politikai nézetei szerint is a rendszer ellenségének számított. Szembeszállt ugyanis a kollektivizálással, ebből következően mindenféle kellemetlensége adódott. Az üldöztetés elől hosszabb ideig bujdosnia kellett. Azon a vidéken voltak olyan gazdák, akik a nagypapámhoz hasonló módon tiltakoztak, és akiket egyszerűen kivittek a falu végére és lelőttek.

A kollektivizálást értelemszerűen a román államhatalmi szervek irányították, ám Erdély magyarok lakta térségeiben jelentős mértékben vettek benne részt magyarok is. Kacsó Sándornak, aki a Magyar Népi Szövetség^[2] elnöke volt és a Szövetség 1953-as felszámolása után is benne maradt a kisebbségpolitikában, ki kellett vennie a részét a kollektivizálás eszméjének a terjesztéséből, beleértve a családtagok meggyőzését is. Ebből komoly feszültségek adódtak a családban, különösképpen sógorával, Anna húgának a férjével, az én nagypapámmal került éles konfliktusba. Gyerekkori emlékeim között fölsejlenek a kiengesztelődés, a családi béke helyreállításának nagy mozzanatai, feltehetőleg valamikor az 1960-as évek végéről, az 1970-es évek elejéről.

Édesapámék négyen voltak testvérek. A kuláklisára kerülés keresztbevágta sorsukat. Édesapám emiatt nagyon megkeseredett ember lett. Orvos szeretett volna lenni, de még csak nem is jelentkezhetett az egyetemre. Szakmai pályáját tekintve különféle vargabetűs kerülőket kellett végigjárnia; végül is egészségügyi asszisztens lett. Egész életét, a világhoz való viszonyulását alapvetően meghatározta a megrekedtség tudata, a tény, hogy nem végezhetett egyetemet.

Édesanyám családja Felcsíkban, Csíkdánfalván élt. Ez is nagyon fontos helyszíne gyerekkorom identitásformáló időszakának. A nyári vakációim teltek itt el. Anyai nagypapám erdész volt; a Hargita oldalában egy nagy erdőterület volt a felügyelete alatt. Hátszlova, fegyvere, szekere volt. A nyári vakációk ideje alatt az volt a jellemző életforma, hogy a csíkdánfalvi nagyszülői házból hosszú időre kimentünk az erdőre, nagypapám szolgálati helyére. Az erdő szívében egy kis faházacska állt, abban laktunk. Jártuk az erdőt, kaszáltunk, vizsgáltuk és bélyegeztük a fákat, végeztük a munkát, amit egy erdésznek, illetve vadórnek tennie kellett. Számomra ez egy egészen rendkívüli dolog volt, egy igazi ábeli világ. Később, mikor olvastam az „Ábel a rengetegben” című Tamási művet,^[3] olyan volt, mintha rólam írták volna. Csíkdánfalva mint közösség is nagyon érdekes település. Nagyon kemény belső rendje volt, a közösségi élet sok fontos eseménye rögzült az emlékezetemben: kalákák, lakodalomszervezés, egyházi ünnepek, virrasztások halottas házaknál, stb. Az erdélyi magyar társadalomtörténettel kapcsolatos későbbi olvasmányaim során szereztem tudomást a székely

tízeselek[4] szervezetéről: noha felidézhető tartalom nem kapcsolódik az erre vonatkozó emlékeimhez, arra határozottan emlékszem, hogy számunkra, akik a Felszegen, más szóval a Feltízen laktunk, másként volt jelentősége azoknak a közösségi eseményeknek, amelyek a Városban (Várostízben), Középszegben (Középtízben) vagy az Alszegen (Altízben) történtek. A család csíki ágának érdekessége, hogy noha nem vérségi ágon, rokonságban voltunk az erdélyi magyar kisebbségpolitika egy másik fontos személyiségével: nagyapám első unokatestvére Kurkó Gyárfás[5] felesége volt, vele és leányával Kurkó Gyárfás börtönévei alatt is tartotta a család a kapcsolatot.

Szüleim Csíkszeredában ismerkedtek meg és házasodtak össze. Édesapám itt a városi közegészségügyi hivatalnál dolgozott. Három éves lehettem, amikor szüleim Marosvásárhelyen kaptak állást és felköltöztünk az akkor még döntő többségében magyarnak számító székely fővárosba[6]. Gyakorlatilag Marosvásárhelyen nőttem fel: itt jártam iskolába, itt fejeztem be a középiskolát, és a vakációk már említett, varázslatos időszakai mellett Marosvásárhely hangulata és szellemisége alakította gondolkodásmódomat, világnézetemet.

Szüleimmel először albérletben laktunk, majd nagy nehezen sikerült vásárolni egy telket és építeni rá egy kisebb családi házat. Elég nehéz körülmények között éltünk. Az építkezésből tízéves gyerekként komolyan kivettem a részem, ezzel kapcsolatos emlékeim fontos részét képezik a gyerekkori élményvilágnak. Később, amikor úgy hozta a sors, hogy újra építkezésre kellett adnom a fejem, előbb a kolozsvári családi ház, majd a Soros Alapítvány kolozsvári székhelye és a gyimesi hétvégi ház tekintetében, büszkén gondoltam arra mindahányszor, hogy én már csináltam ilyent életemben. Gyerekkorom viszonylag szűkös anyagi körülményei sok mindenre megtanítottak, aminek nagy hasznát vettem a későbbiekben. Hálával tartozom szüleimnek azért, ahogy munkára neveltek: különösen édesapám kezgyessége és gyakorlatias érzéke volt irányadó arra nézvést, hogy nincs olyan feladat, amit nem volna érdemes megpróbálni megoldani. Az élet praktikus oldalához való hozzáállás kérdésében szüleim példája meghatározó volt abban a tekintetben, ahogy a világhoz való viszonyom alakult a későbbiekben.

A szomszédunkban lakott egy Szabó György nevű általános iskolai matematikatanár, kiváló pedagógus, aki az Erdély-szolgálat iránt elkötelezett értelmiségiek egész generációit engedte útjukra. Attól tartok, ma már nincsenek ilyen mentor beállítottságú tanárok, mint amilyen ő volt, vagy ha mégis, akkor nem ismerjük, nem becsüljük meg őket eléggé.

Gyuri bácsi tudta, hogy milyen szűkösen élünk, és sokszor elvitt kirándulni, síelni, vagy Erdély nevezetes helyeit bejárni, a saját gyerekeivel, akik kevéssel voltak kisebbek nálam. Éva néni, a felesége, a néprajz iránt érdeklődött és néptáncokat gyűjtött, sokat jártam velük gyűjtőutakra is. A vakációk gazdag élményanyaga mellett ezeknek az utazásoknak a során is szívtam magamba Erdély különböző helyi közösségeinek varázslatos világait.

Nyolcadikos diák voltam, amikor Gyuri bácsi a kezembe nyomta Ligeti Ernő *Súly alatt a pálma*[7] című könyvét, és azt mondta, olvassam el, majd az olvasottak alapján tartsak osztályfőnöki órát a negyedikeseknek. Ekkor talákoztam először a kisebbségpolitikával. Ki kellett állnom a három-négy évvel fiatalabbak elé, és elmondani nekik azt, amit a 22 év kisebbségi szellemi élet küzdelmeiből Ligeti műve alapján megértettem. Az élmény mély nyomokat hagyott bennem: ma úgy gondolom, hogy mind a kisebbségpolitika, mind az oktatói pálya iránti vonzalmam többek között erre a történetre vezethető vissza.

Noha életem későbbi szakaszaiban Erdély néhány további érdekes helyszíne – Temesvár, Kolozsvár, Sepsiszentgyörgy, Barót – is fontos szerepet játszott a világhoz való viszonyulásom alakításában, gyerekkorom meghatározó élményei a Marosvásárhely–Csíkdánfalva–Mikháza háromszögben gyökereznek, egy szinte maradéktalanul magyar nyelvű és kultúrájú világban. A két falu teljesen magyar közeg volt, román szót ott és akkor hallani nem lehetett – egyébként talán ma sem. A román jelenléttel Marosvásárhelyen szembesültem először. Marosvásárhely magyar nyelvű lakosságának részaránya akkoriban még olyan magas volt, a magyar nyelvű intézmények hálózata pedig még olyan mértékben volt sűrű, hogy a magyar közösséghez tartozó, magyar iskolába járó fiatal még egy teljesnek érzett magyar világban élhette az életét, amelyben a románokkal való érintkezés ritka kivételnek számított. Csak akkor találkoztunk románokkal, illetve a román nyelvvel, ha kiléptünk a saját világunkból és többnyire hivatalos közeggel érintkeztünk.

Az iskolákban, amelyeknek diákja voltam, magyarul folyt az oktatás. Román nyelvet és irodalmat az első osztálytól tanultunk ugyan heti két órában, de azt sehol sem kellett használni. A tanítás módszere ráadásul nem volt tekintettel arra, hogy a magyar gyerekek számára a román idegen nyelv: úgy kezdték el az oktatást, mintha román anyanyelvűek lettünk volna, és a román anyanyelvű gyerekek számára készült tankönyvekből kellett tanulnunk. Mindennek az lett az eredménye, hogy nem tanultunk meg rendesen románul. A román órák kínosak voltak, egész iskolás koromban nagyon ritkán akadt olyan román tanár, aki odafigyelt ránk, és helyzetünket figyelembe véve próbált segíteni bennünket a román nyelv elsajátításában. Én úgy próbáltam ebből a helyzetből kilépni, hogy a középiskola elején elkezdtem módszeresebben románul olvasni. Ekkortáj kezdett érdekelni a filozófia. A klasszikus görög filozófiatörténet fontos szövegeihez lehetett hozzáférni jó minőségű, bő jegyzetapparátussal ellátott román kiadásban, ezeket olvastam, aminek az lett az eredménye, hogy a középiskola végére meglehetősen passzív román nyelvtudásra tettem szert.

Az általános iskola utolsó két évét és a középiskolát a Bolyai Farkas Líceumban, az egykori és 2000-ben visszaállított Református Gimnáziumban végeztem el. Ez a több mint 450 éves patinás intézmény – mindaz, amit a falai között és a tágabb környezetében magamba szívtam – meghatározó volt a világról kialakított elképzelésem alakulására nézve. A gimnázium sokat megőrzött a régi hangulatából. Kiváló tanáraink voltak, akik számára az akkori oktatási rendszer még lehetővé tette, hogy komolyan vegyék hivatásukat. Kirsch Márta matematikatanárnőnek és Zoltán Ildikó magyar irodalom szakos tanárnőnek köszönhetek különösképpen sokat, kettejük tudása és pedagógiai érzéke mély nyomokat hagyott bennem. Osztályunk speciális matematika profilú osztály volt, igen komoly matematikai és természettudományos képzésben volt részünk. Ami semmiképpen sem jelentette azt, hogy ne fektettek volna hangsúlyt a humán tárgyra. Zoltán Ildikó irodalomóráinak a számlájára írható, hogy noha nekem jól ment a matek, folyton magyar irodalmi versenyekre jártam, verset írtam, esszészerű, értekező szövegekkel kísérleteztem. Feltehetően a filozófia iránti érdeklődésem is ide vezethető vissza.

A filozófiával kapcsolatos olvasmányaimban két véglet között ingadoztam. Egy ideig az ismeretfilozófiában és azon belül az episztemológiában mélyedtem el, de aztán úgy láttam, hogy a tudás, illetve a tudományos ismeret filozófiai alapjainak a feszegetése feneketlen kúthoz hasonlítható, amelybe könnyen bele lehet veszni, így átcsaptam a társadalomfilozófiába, és az emberi közösségek működésének, megszervezésének a kérdéseit taglaló munkákat olvastam. Mikor láttam, hogy ez sem vezet sehová, illetve, hogy itt sem könnyű megtalálni a fix pontokat, visszatértem az episztemológiához. Azt gondolom, hogy

ennek az ingadozásnak is betudható, hogy a természettudományos alapképzettség fontosságát egyre jobban átéreztem.

A középiskolával kapcsolatos emlékeim meghatározó része az ott kötött barátságok, illetve az ezzel kapcsolatos személyiségélményeim. Négyen voltunk különösképpen szoros barátságban: Várhelyi Attilával, aki fizikából diplomázott, ma sikeres vállalkozó Sepsiszentgyörgyön, Szabó Lacival, ő Temesvárott szerzett számítógépmérnöki diplomát (két évig évfolyam- és szobatársak voltunk), ez idő szerint a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem marosvásárhelyi karának oktatója, és Miriszlai Miklóssal, akinek hozzám hasonlóan költői ambíciói voltak akkortájt, ma Magyarországon él családjával. Mi voltunk az osztály „elit”-je, ami nem volt kicsi dolog egy eleve elit osztályban. Társaságunkat többek között az tette érdekessé, hogy Várhelyi Attila és Szabó Laci jómódú orvos-szülők gyereke volt, Miriszlai meg én szerényebb családi háttérrel rendelkezünk. A középiskola utolsó két évében Várhelyi Attilával egymás között csak angolul beszéltünk, aminek, noha megkaptuk érte a magunkét az osztály többi részétől, mindketten nagy hasznát vettük a későbbiekben. Zichy Eleonórától tanultunk mindketten előbb angolt, majd németet – a kitelepített, vagyonuktól megfosztott arisztokrata családok tagjainak, akik nem hagyták el az országot, gyakran volt ez a megélhetés forrása azokban az időkben.

A Bolyai Farkas Középiskolában eltöltött évek egyik fontos hozadékként tartom számon a Bolyai-kultuszt, amibe bennünket ott beleneveltek. A két zseniális matematikus, Farkas és János apró részletekben megismert élettörténete, a Teleki Tékában őrzött relikviák, majd egy – mai ésszel az akkor viszonyok közepette szinte felfoghatatlannak tűnő, egyébként, ha jól emlékszem, Zoltán Ildikó közbenjárására bekövetkezett – szerencse folytán a Bolyai hagyatéknak a nyilvánosság számára hozzáférhetetlen levéltári részével való futó találkozás mély nyomokat hagyott bennem. Emlékszem, amint ott ültem a Teleki Téka egyik emeleti, ritkán használt olvasótermében, és Deé Anikó levéltáros konspiratív külsőségek közepette tette elém a fél asztalnyi kartonmappákban őrzött, régi korok hangulatát idéző, merített íveket és papírfecniket: többek között Bolyai Farkas kiadatlanul maradt *Üdvtanának* kéziratoldalait, borítótervének számos változatát, dráma-vázlatokat, matematikai levezetéseket, pénzügyi feljegyzéseket, mosodába adott ruhák jegyzékét, stb.

A középiskolához fűződő kedves emlékem az iskolai diákrádió, amely naponta, a nagyszünetekben „sugározta” az előző este folyamán hangszalagra rögzített műsorokat. Egy ideig, ha jól emlékszem, a tizedik vagy tizenegyedik osztály tájékán, Tompa Gáborral – a rendezővel, aki 1990 óta a Kolozsvári Állami Magyar Színház igazgatója – szerkesztettük és állítottuk elő az adásokat. Főként progresszív zenei válogatások, általunk beolvasott versek – az akkori irodalmi divatoknak megfelelően Nagy László, Szócs Kálmán[8], Váci Mihály, Ladányi Mihály költeményei –, illetve a *Macskarádió* humoros-groteszk jelenetei töltötték ki rendszerint a napi húsz percnyi műsoridőt. A *Macskarádió*s jeleneteket Gábor Darkó Istvántól[9], a tragikus sorsú, tehetséges fiatal nagyváradi írótól szerezte be, aki azokban az években színésznövendék volt a marosvásárhelyi főiskolán.

Szabó Gyuri bácsival kapcsolatos egy további fontos, a középiskolás évekből való élményem. A Bolyai-kultusz egyik érdekes eleme volt, hogy a középiskola egymást követő generációi évente kiadtak egy diákújságot, a *Tentament*[10]. A lap szerény nyomdai kiállításban jelent meg, és az éppen soros bolyais generáció tudományos, irodalmi és képzőművészeti ambícióit tükröző „művekből” állt össze. Tizenegyedikes diák voltam, amikor ránk került a sor, és a feladat a hatalom önkényességével való első találkozásomat eredményezte: az annak rendje és módja szerint megszerkesztett lapszám nyomdába küldését

megakadályozták a megyei tanfelügyelőség illetékesei. 1975-öt írtunk akkor, már jól benne jártunk a Ceaușescu által 1971-ben meghirdetett nemzeti kommunizmusban.

A történet folytatásának két érdekesebb eleme kívánczik itt felidézésre. Az egyik az, hogy a letiltásba nem nyugodtam bele egykönnyen: bolyais diákvezérként kihallgatást kértem a megyei főtanfelügyelőtől, aki – ezt is nagyon valószínűtlennek érzem mai fejjel – fogadott, és nagyon udvariasan végighallgatta a nem teljesen kifogástalan románsággal előadott panaszomat. A kihallgatásnak természetesen nem lett semmi foganatja, de az egész ügy hangulata – a hatalommal való első közvetlen szembesülésem – mélyen beivódott emlékeim közé.

A folytatás másik eleme Szabó Gyuri bácsival kapcsolatos, akihez – szomszédok lévén – a középiskola alatt is szoros kapcsolat fűzött. A *Tentamen* betiltásával kapcsolatos hírek hallatán Gyuri bácsi, kiváló pedagógiai érzéssel, kitalált számomra egy látványos konspirációt. Előbb hosszan fejtegette, hogy a *Tentament* nem szabad veszni hagyni, hogy annak így, kéziratos formában is a Széchényi Könyvtárban a helye, azt bizonyítandó az utókor számára, hogy miként álltak ellen Erdélyben még a középiskolás diákok is az elnemzetietlenítő diktatúrának. Mikor látta, hogy erre én vevő vagyok, meggyőzött – előbb engem, majd a szüleimet is –, hogy a közelgő nyári vakációban utazzam ki Budapestre: egyébként is elérkezett már az ideje, tette hozzá, hogy lássam végre a magyar fővárost. Budapesten az lesz a feladatom, folytatta, hogy az általa közben a határon átcsempészett *Tentamen*-kéziratot adjam át Csoóri Sándornak, aki azt elhelyezi majd a Széchényi Könyvtárban. Így is történt: igényeltem és megkaptam életem első útlevelét, elutaztam Budapestre, megkaptam a közben kijuttatott kéziratot, és egy szép nyári nap délelőttjén meglátogattam Csoóri Sándort a lakásán, majd egy hosszú séta alatt kiadósat beszélgettünk a Duna-part budai oldalán. Nem mindennapi élmény volt ez akkor számomra, mélyen beitta magát az emlékezetembe.

Meg kell említenem, hogy a középiskolában is volt egy szellemi mentorom, Müller Ádám, akit nemrég temettünk el.^[11] Neki is nagyon sokat köszönhetek, bizonyos értelemben tőle tanultam meg gondolkodni. Ádám a Bolyai Egyetem diákja volt, fizikából diplomázott, majd hosszabb ideig fizikusként dolgozott egy kolozsvári kutatóintézetben. Az 1960-as évek második felében jött át a Marosvásárhelyi Tanárképző Főiskolára fizikát oktatni. Nagyon széles látókörű, több nyelvet ismerő, kifinomult gondolkodású, szókratészi alkat volt. Elveihez már-már csökönyösen ragaszkodó, kompromisszumot nem ismerő ember lévén, egy idő után konfliktusai támadtak a Főiskola vezetőségével, aminek az lett az eredménye, hogy fel kellett adnia oktatói állását a Főiskolán. Magánórákból tartotta fenn magát, a Bolyai Farkas Középiskola diákságának több nemzedékét készítette fel az akkor még igen komoly erőpróbanak számító egyetemi felvételire. Így kerültem hozzá magam is, valamikor a középiskola közepe tájékán. A fizikaórák egy idő után átcsaptak filozófiai tárgyú beszélgetésekbe (többek között Wittgenstein *Tractatus*-át és Oswald Spenglert olvastunk együtt, az utóbbit németül), majd a matematikai filozófia alapjaival kapcsolatos vizsgálódásokba kezdtünk. Nostalgiaival gondolok vissza rá, hogy középiskolás diákként topológiát – a matematikának egy nagyon elvont, de fölöttébb érdekes ágát – tanultam Müller Ádámtól. Egészében véve úgy értékelem, hogy a kritikus gondolkodásnak és a világra való reflektálás néhány lehetséges módozatának az iskoláját járatta ki velem Müller Ádám. Kapcsolatunk a vásárhelyi éveket követően is fennmaradt: Ádám valamikor az 1970-es évek végén visszaköltözött Kolozsvárra, és az 1989-es fordulat után, amikor magam is kolozsvári illetőségűvé lettem, számos fontos közérdekű kezdeményezésben voltunk partnerek.

Müller Ádám nem hagyott maga után írásos életművet; szellemi öröksége nem könyvekben, hanem tanítványaiban él tovább. Nagyon nagy hatással volt rám, annak ellenére, hogy kapcsolatunk hosszú története során számtalanszor éreztem, hogy nem tudok maradéktalanul megfelelni az igényességgel kapcsolatos elvárásainak.

Hát ez volt az a marosvásárhelyi közeg, ahol kialakultak szellemi tájékozódásom támpontjai. Az, hogy az onnan magammal hozott útravaló mire volt jó a későbbiekben, néhány érdekes szembesülés nyomán derült ki utóbb számomra. 1990 márciusában a tragikus marosvásárhelyi események[12] alatt döbbenettel és riadtsággal tapasztaltam, hogy a több áldozatot követelő román–magyar konfliktus egyik gyújtópontjában éppen a Bolyai Farkas Középiskola állott. Az élményt feldolgozó egyik későbbi írásomban[13] úgy fogalmaztam, hogy az az életeszemély, amellyel bennünket a patinás *alma mater* útnak eresztett, nem releváns és használhatatlan abban a világban, amelynek az erdélyi magyaroknak élniük kell. Hogy tanáraink és az iskola egész szellemisége olyan világra készítettek fel bennünket, amelynek azóta helyrehozhatatlanul nyoma veszett, és hogy arra, ami a román többséggel való együttéléshez nélkülözhetetlen, nem készítettek fel bennünket. Az írás nem került el a figyelmét Zoltán Ildikónak, aki egy soron következő osztálytalálkozó alkalmával rosszállólag tette szóvá a dolgot. Nehéz pillanata volt életemnek ez a szembesülés, hiszen egyfelől biztos voltam álláspontom helyességében – amely azóta kisebbségpolitikai meggyőződésem egyik központi elemévé érlelődött – másrészt éreztem, hogy milyen nehéz ezt a meggyőződést összhangba hozni azzal a hálával, amellyel bolyais tanárainknak, köztük Zoltán Ildikónak tartozom.

„A számítógépet mint eszközt lehet a társadalomtudományban használni.” Egyetemi évek Temesvárott és Kolozsváron

Az akkori viszonyok azt írták elő a továbbtanulásban érdekelt középiskolások számára, hogy valamikor a 10. osztály tájékán dönteniük kellett arról, hogy hova akarnak felvételizni, azért, hogy fel tudjanak készülni a nagyon komoly erőpróbának számító felvételi vizsgára. A 10. osztály végén bejelentettem szüleimnek, hogy én filozófia szakra fogok felvételizni. Ebből nagy családi botrány lett: édesapám pánikba esett. Az volt a véleménye, hogy egy kisebbségi embernek rendes szakmája kell, hogy legyen, amiből becsülettel meg tud élni. Biztonságos helyet kell keresnie a világban, ahol a maga ura tud lenni és nincs kiszolgáltatva senkinek. Egy filozófiából megélni próbálkozó kisebbségi előbb-utóbb kiszolgáltatódik, sokkal okosabb következőképpen valamilyen mérnöki pályát választani, mondta. Mai fejjel visszagondolva, a kommunizmus viszonyai között, amikor a filozófia mozgásterét jelentős mértékben behatárolta a hivatalos ideológia, akár bölcs tanács is lehetett volna ez a részéről. Nem csak erről volt szó azonban: saját negatív élettapasztalata, a kuláksors számlájára írható szakmai megrekedtségével kapcsolatos megkeseredettsége és a világ iránti bizalmatlansága tükröződött ebben a görcsös ellenkezésben.

Korábban semmilyen komolyabb konfliktusunk nem volt, hiszen jó tanuló, problémátlan gyerek voltam. A pályaválasztásommal kapcsolatos nézeteltérés, édesapám heves, már-már elkeseredett ellenkezése engem váratlanul ért, és nem tudtam megfelelő módon kezelni. Nem volt erőm, hogy szembeszegüljek a szüleim akaratával, inkább átszerveztem a pályaválasztással kapcsolatos terveimet. Arra gondoltam, hogy édesapám akaratára szerint

elmegek mérnöknek, és mellette majd azt csinálom, ami igazából érdekel: filozófiával, szociológiával, a szó tág értelmében társadalomtudományokkal fogok foglalkozni. A számítástechnika mellett döntöttem. Szépen kidolgoztam magamban az elképzelést, hogy a számítógépet mint eszközt lehet majd a társadalomtudományban használni, és fokozatosan meggyőztem magam ennek az útnak a helyességéről. Majd rástartoltam a matematikára és a fizikára, mert a felvételi nagyon nehéz volt, különösen azok számára, akik magyarul végezték a középiskolát.

1976-ban érettségiztem, utána a Temesvári Műszaki Egyetem számítástechnika szakára jelentkeztem. Ez egy nagyon elit hely volt, egyike azon három egyetemnek, ahol számítástechnikai képzés folyt az országban, és azok között is a legjobb hírű. A felvételin jól teljesítettem, az elsők között jutottam be. Az akkori szabályok szerint az egyetemre bejutott fiatalembereknek tanulmányaik elkezdése előtt rövid – 16 hónap helyett 9 hónapos – katonai szolgálatot kellett teljesíteniük. Brassóba kerültem, egy meglehetősen barátságos altiszti iskolába. Ott derült ki, hogy román nyelvismeretem mennyire passzív: érteni értettem mindent, de a beszéddel gondjaim voltak, nem tudtam magam elég választékosan kifejezni. Noha többen voltunk magyarok, itt nem volt lehetőség a kicsi magyar világok kialakítására, mint az iskolában. Megaláztatások sora ért, gyakran tettek bennünket, magyarokat, nevetség tárgyává mind a társaink, mind a velünk foglalkozó tiszték. Ennek lett az eredménye, hogy a passzív román nyelvtudásom viszonylag hamar átalakult aktív nyelvi kompetenciává, ami azután nagyon megkönnyítette a bekapcsolódást az egyetemen kizárólag románul folyó képzésbe.

A katonai szolgálat letöltése után, 1977 őszén kezdtem el a tanulmányaimat. Temesváron igen jelentős magyar diákélet folyt. Számomra kellemes meglepetés volt, hogy milyen sok magyar fiatal járt az egyetemre. Működött egy már akkor komoly hagyományokra visszatekintő önképzőkör, a „Látóhatár”, a diákrádiónak volt magyar szerkesztősége és saját műsorideje, a diáklapban voltak magyar nyelvű oldalak. A magyar jelenlét dimenziót talán az szemlélteti a legmeggyőzőbben, hogy hagyomány volt, hogy a székelyföldi, a marosvásárhelyi és a partiumi magyar diákok válogatottjai minden évben focibajnokságokat rendeztek, amelyeket népes szurkolótábor részvétele tett rendszerint emlékezetessé. Én az önképzőkör tevékenységébe kapcsolódtam be, illetve a diákrádió és a diákújság szerkesztéséből vettem ki a részem. Itt, ennek köszönhetően ismerkedtem meg Visky Andrással [14], akihez szoros baráti kapcsolat fűz azóta is. A vele való találkozás már csak azért is meghatározó élmény volt számomra, mert kiderült, hogy András maga is az enyémhez hasonló úton jár: noha az irodalom érdeklí mindenek fölött, mérnöki szakra jelentkezett ő is. A vele való találkozás, a rádióban és a lapnál együtt eltöltött idő igen határozott színtölt a Temesvárhoz fűződő emlékeimnek. Érdekes további emlék ezzel kapcsolatban, hogy a román kollégák felfigyeltek a magyar szerkesztőségben folyó munkára, és keresték velünk a kapcsolatokat: meghívtak bennünket a diákújságok országos találkozójára, ahol több olyan fiatallal ismerkedtem meg, akik később az ország szellemi életének érdekes személyiségeivé nőttek ki magukat. Ezeknek a kapcsolatoknak lett az eredménye az is, hogy a temesvári diáklap magyar oldalain közölt verseim némelyikét utóbb viszontláttam fordításban a központi diáklapokban.

Az első egyetemi év nyugodtan, de kemény munkával telt. Noha többnyire örömemet leltem abban a munkában, amit ott elvártak tőlünk (beiratkoztam például egy neurokibernetika körbe, ahol az idegsejt működését próbáltuk integrált áramkörös kapcsolások segítségével szimulálni), viszonylag hamar rájöttem, hogy a kompromisszum, amit a pályaválasztás tekintetében megkötöttem, nem működik: illúzió volt azt feltételezni, hogy az egyetemen

folyó képzésnek kedvem szerint szabhatok irányt, illetve elképzeléseimnek megfelelően adhatok tartalmat. A tananyag rendkívül zsúfolt volt, komoly erőfeszítés kellett ahhoz, hogy az ember megfeleljen az elvárásoknak, és a társadalomtudományok irányába semmilyen átjárás lehetősége nem körvonalazódott. Keresve a kiutat, a kötelező műegyetemi tanulmányok mellett feltérképeztem, hogy mit lehet filozófiából Temesvárott olvasni, tanulni. A Tudományegyetem keretében működött egy szerény társadalomtudományi tanszék, amelynek a könyvtárában föllehető volt néhány érdekesebb könyv és egy-két folyóirat, a Román Akadémiának pedig volt egy helyi kirendeltsége, sok régi, patinás könyvet őrző, viszonylag jó könyvtárral, amelynek lelkes olvasója lettem. A város magyar értelmisége felé is kerestem a kapcsolatokat: Bálintffy Ottó kiváló filozófussal, Mandics György íróval és az akkor már matuzsálemi korban járó Anavi Ádám költővel találkoztam olykor, számomra emlékezetes beszélgetések alkalmával. Noha a fentiek alapján azt mondhatni, hogy nem igazán volt okom a panaszra, az első év végére úgy éreztem mégis, hogy kimerítettem Temesvár engem érdeklő szellemi tartalékait.

A második év második felében megismerkedtem a feleségemmel, Zakariás Erzsébettel, aki táncházoktatóként érkezett Temesvárra. Pendzsi – így ismerték őt már akkor Erdély-szerte a televízió magyar adásából, ahol gyakran szerepelt bemondóként, a Zakariás-testvérek folkzenei műsoraiban, később autentikus népzenei játszó együttesekben – Sepsiszentgyörgyön élt és dolgozott, ahova egy sikertelen egyetemi felvételt követően jobb híján elvégzett posztliceális [\[15\]](#) képzés után került. Egy gyárban dolgozott, és onnan járt szabadidejében Erdély városait a táncházmozgalom legelején. Erdély számos városában ő indította útjára a táncházmozgalmat: megkereste a magyar fiatalokat, alkalmas helyszín után nézett, és kezdetben magnószalagról lejátszott, később élőzenére olyan táncokat, táncrendeket tanított nekik, amelyeket ő falusi gyűjtőútjai során sajátított el. Egy ilyen táncház-szervező út alkalmával találkoztam vele Temesvárott, 1979 áprilisában. 1979 decemberében össze is házasodtunk.

Azon kívül, hogy mindketten úgy éreztük, igazi társra találtunk egymásban, a gyors egybekelésnek gyakorlati okai is voltak: mindketten Kolozsvárra szerettünk volna menni. Pendzsi a szakmai megrekedtség érzése nyomasztotta, a néprajz terén szerette volna magát továbbképezni. Erre az akkori viszonyok között csak a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Bölcsészkarán volt lehetőség, ahol 1990 előtt hivatalosan nem létezett ugyan néprajz-szak, de Péntek János és Mitruly Miklós több, néprajzzal, illetve folklórral kapcsolatos tárgyat oktatott, és a hasonló témájú szakdolgozat elkészítése, illetve megvédése gyakorlatilag a néprajzos képzésnek volt a megfelelője. Engem a Temesvárott megtapasztalt szellemi sivársághoz viszonyított kolozsvári pezsgés vonzott: a Babeş-Bolyai Egyetem keretében folyó filozófiaképzés, a *Korunk* folyóirat körül kialakult szellemi műhely, a város megannyi színes, érdekes személyisége, akikkel sűrűn lehetett találkozni a különböző rendezvényeken, fórumokon. Úgy döntöttünk tehát, hogy a másodév végeztével átkérem magam a kolozsvári műegyetemre, összeházasodunk, Pendzsi is felköltözik Kolozsvárra, és egy félév alatt megpróbál felkészülni a felvételire, ami a Bölcsészkar vonatkozásában is komoly erőpróbát jelentett akkoriban. A magyar nyelv és irodalom főszak mellett ugyanis egy idegen nyelvű mellékszakt is választania kellett – lévén, hogy a középiskolában orosz tanult, ez esetében nem lehetett más, mint az orosz.

A kommunista rezsim idején nem volt egyszerű egyik egyetemről átkéredzkedni egy másikra, a bürokratikus korlátok mellett főként azért, mert ezzel a megoldással többnyire azok a diákok próbáltak élni, akik egy-egy szigorú tanár elől menekültek, vagy gyenge tanulmányi előmenetelük miatt igyekeztek kevésbé igényes helyeken befejezni tanulmányaikat.

Esetemben két körülmény könnyítette meg az áthelyezési kérelem pozitív elbírálását. Noha akkor, amikor én felvételiztem, még nem létezett, egy évvel később, amikor a katonaságot követően elkezdtem a tanulmányaimat, Kolozsváron is megindult a számítástechnika képzés az ottani Műegyetem keretében. Kolozsvár egyrészt közelebb volt lakhelyemhez, Marosvásárhelyhez, másrészt az első két év vizsgaeredményei alapján az elsők között voltam, így nem ütközött különösebb akadályba, hogy hivatalosan átkérjem magam és a harmadévet 1979 őszén már Kolozsvárott kezdjem el. Az esküvőnköt követően Pendzsi is felköltözött Kolozsvárra, majd fél éves kemény munka után sikeresen felvételizett, 1980 őszén ő is elkezdhette tanulmányait.

Külön érdekes ebben a történetben, hogy noha kényszerű körülmények között választott szakmám, a számítógép-mérnöki tekintetében arra voltam felkészülve, hogy Kolozsvárott gyengébb színvonalú képzésben lesz részem, és így veszíteni fogok ahhoz képest, amit Temesvár nyújthatott volna, nem ez történt. Miközben a nagy hírnévnek örvendő temesvári szakon folyó képzés tartalmát és irányultságát a román számítástechnika egyik alapító atyjának a szemlélete határozta meg alapvetően, amely fölött akkorra már jelentős mértékben átléptek az események, Kolozsváron friss szellem uralkodott, sok fiatal oktatóval, akik külföldön szerzett tapasztalat alapján oktattak. Ráadásul jobban felszerelt és a fogyó anyagnak számító integrált áramkörök, mikroprocesszorok tekintetében jobban ellátott laborokáltak a rendelkezésünkre, amit a temesvári viszonyokhoz képest lényegesen kisebb létszámú csoportok jobb határfokkal tudtak kihasználni. Egészében véve tehát jó színvonalú és családi hangulatú szakmai közegbe csöppentem.

Kolozsvárra való átkéredzkedésnek azonban nem annyira a szakma, mint a város nyújtotta egyéb lehetőségek adtak értelmet. Az egyetemi év legelején gyorsan föltérképeztem a számomra érdekesnek tűnő kínálatot, és abból két komponensből álló órarendet állítottam össze magamnak: prioritásuk a Történelem–Filozófia Kar keretében érdekesnek tűnő kurzusoknak volt, amelyekre nem hivatalos hallgatóként bekéredzkedtem, a maradék időt pedig a műegyetemi – hivatalos, vagyis kötelező – foglalkozások töltötték ki. A harmad- és a negyedév során – ha jól emlékszem, ebben a sorrendben – Vasile Muscă[16] igen színvonalas klasszikus görög filozófiatörténet-kurzusát hallgattam végig, Tóth Sándor[17] klasszikus német filozófiatörténet óráira jártam, Ion Aluș[18] szociológia előadásain, illetve Gáll Ernő[19] etika kurzusán vettem részt. Kolozsváron az egyetemen a nyolcvanas évek elején még két nyelven oktattak, románul és magyarul, bár a magyar nyelvű képzés ekkor már a jelentős leépülés állapotában volt. Az idős tanárokat sorra nyugdíjazták, fiatalokat nem vettek fel a helyükbe, és erre visszavezethetően fokozatosan épültek le a magyar szakok. Nekem még nagy szerencsém volt, hogy az egykoron rangos magyar egyetemi világ hangulatából ízelítőt kaphattam. Mai szemmel érdekesnek gondolom ugyanakkor, hogy a román nyelvű kínálat is felkeltette az érdeklődésemet, vagy annak okán, hogy nem volt magyar megfelelője, vagy azért, mert jobb híre volt, mint a párhuzamosan folyó magyar nyelvű képzésnek.

A Kolozsvárott eltöltött egyetemi éveknek fontos hozadéka volt a *Korunk* folyóirat szerkesztőségével kialakult kapcsolatam és, annak részeként, Gáll Ernő személyiségének rám gyakorolt hatása. Kolozsvárra érkezésem után röviddel, keresvén a Temesvárott hiányolt szellemi kapaszkodókat, egyszer bementem a *Korunk*hoz, ahol Gáll Ernő, a lap főszerkesztője fogadott. Őszinte érdeklődéssel hallgatta végig a történetemet, lelkesedve közölte velem, hogy nagy esélyt lát a számítástechnikai alapképzés és a társadalomtudományi érdeklődés ötvözésében, és nyomban munkát adott: előbb recenziókat, majd kisebb tanulmányokat kellett készítenem, amelyek némelyike meg is jelent a lapban. Gáll Ernő az egyetemen is tanított,

feltehetően ennek a közvetlen, baráti fogadtatásnak tudható be, hogy a következő évben „fölvettem” az általa oktatott etika kurzust. Kapcsolatunk az idők folyamán egyre jobban elmélyült, élete utolsó tíz esztendejében, 1990–2000 között, Kolozsvárra való visszatértemet követően vált különösen intenzívvé.

A *Korunk* szerkesztőségével kialakított kapcsolatunknak néhány további emlékezetes személyiség-élményt köszönhetek. A fiatal szerzőket módszeresen pártfogoló Aradi József szemlélete és beszédmódja gyakorolt rám mély hatást, és rokonszenves volt számomra Veress Zoltán, a később Svédországba emigrált szerkesztő habitusa. Kántor Lajossal, a lap vezetését a fordulat után átvevő szerkesztővel emlékeim szerint nem volt komolyabb munkakapcsolatunk, ő a *Korunk Galéria* néhány emlékezetes rendezvénye kapcsán rögzült emlékeimben. Noha semmilyen közvetlen, személyes kapcsolatunk nem volt, mélyen beivódott emlékeim közé Rácz Győző[20], a hatalmat a fordulat előtti utolsó periódusban kiszolgáló későbbi főszerkesztő személyiségének rosszlemkű hangulata is. *Korunk* rendezvényeken ismerkedtem meg továbbá több fiatal értelmiségivel: Egyed Péterrel, Molnár Gusztávval, Bíró Zoltánnal, Gagyi Józseffel, stb.

A szakmainak mondható, meghatározó szellemi élmények mellett Kolozsvár számos további tekintetben maradt emlékezetes számunkra. Feleségemmel, Pendzsivel egymás érdeklődési körét kiegészítve, sok színes személyiségből álló baráti körrel tartottuk a kapcsolatot: Pendzsi évfolyamtársa volt például Kovács András Ferenc, aki látványos költői pályát futott be azóta. Az időközben közéleti szerepet (is) betöltött barátaink-ismerőseink közül Zsigmond Emese és Patrubány Miklós, Lázok János, Csorja Viola és Török Pityu, Buzogány Dezső kívánczik említésre. Kolozsvár-élményünk fontos része volt továbbá, hogy a magyar színház több emlékezetes előadása esett arra az időszakra: láthattuk például Sütő András híres trilógiáját, olyan színészekkel mint Czikiéi László, Kakuts Ágnes, Vadász Zoltán.

A Kolozsvárott egyetemi hallgatóként eltöltött éveknek voltak természetesen olyan vonatkozásai is, amelyeket, mai fejjel, sajnálatos mulasztásként tartok számon. Egyre határozottabban körvonalazódó kisebbségpolitikai érdeklődésem indíttatására kerestem például a kapcsolatot az akkor már hosszabb ideje kolozsvári illetőségű Kacsó Sándorral. Többek között annak szerettem volna utánajárni, hogy miként értékeli életének, kisebbségpolitikai szerepvállalásának azokat a szakaszait, amelyekre az ötvenes évek elején lezárult, háromkötetes önéletírásában[21] feldolgozott események után került sor. Kacsó Sándor akkorra már jelentős mértékben megromlott egészségi állapota és az én korlátozott kisebbségtörténeti tájékozottságom azonban nem tették lehetővé érdemi dialógus létrejöttét. Hasonló mulasztásnak tartom továbbá, hogy nem kerestem módszeresebben a kapcsolatot a Bretter-iskola tagjai felé – ma úgy gondolom, hogy ennek elsősorban generációs okai voltak.

Noha a kurzus jóval korábban, Ceaușescu 1971-ben meghirdetett „Júliusi téziseivel” vette kezdetét, amelyeket a kevéssel korábban Kínában és Észak-Koreában tett látogatás tapasztalatai ihlettek, mi az 1980-as évek elején kezdtük érezni – feltehetően a természetes érési folyamat számlájára írhatóan –, hogy növekszik a ránk nehezedő nyomás. Szűkebb környezetünkben, a magyarok körében egyre romlott a hangulat, egyre gyakrabban lehetett hallani, hogy ez is, amaz is költözik ki Magyarországra. Fokozatosan épült le a magyar intézményhálózat, a kis magyar világok, amelyekről korábban beszéltem, amelyek keretei között úgy lehetett élni az életet, hogy nem volt különösebb jelentősége a ténynek, hogy Romániában történik mindez, egyre szűkültek. Egyre nagyobb gondot jelentett magyarnak lenni Erdélyben. Korábban nem ez volt a helyzet. Gyerekkoromban úgy éltem magyarként, hogy nagyon jól éreztem magam a világban, szép emlékeim vannak, amelyekre jó érzéssel

gondolok vissza. A nyolcvanas évek elejével pedig, mint említettem, érezhetően növekedni kezdett rajtunk nyomás, amelynek egyszerre két komponense is volt. Egy életszínvonalbeli, azzal összefüggő, hogy nincs villany, nem lehet semmit kapni az üzletben, az emberek sorban állnak mindenért. A másik pedig a politikai nyomás.

Az 1980-as évek elejére egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a Ceaușescu által vezetett hatalom az etnikailag homogén állam létrehozására törekszik, a nemzeti kommunizmus ideológiájának megfelelően. Ezt a célt az erőltetett asszimiláció módszerével kívánták elérni: felszámolták vagy román tannyelvű intézmények tagozatává fokozták le a még fennmaradt magyar nyelvű oktatási intézményeket, különböző módszerekkel törekedtek magyar többségű erdélyi városok etnikai összetételének megváltoztatására, megkönnyítették a Magyarországra való kivándorlást a „családegyesítés” céljából benyújtott áttelepedési kérelmek esetén. A pártvezetés különböző szintjein képvisellel rendelkező, következésképpen hivatalosan elismertnek számító kisebbségi közösség biztonságérzetet sugalló státusa fokozatosan fölszámolódott: előbb eltűnt a hivatalos szóhasználatból az „együttélő nemzetiség” szókapcsolat, amelyet egy idő után a rosszat sejtető „magyar származású románok” kifejezés kezdett helyettesíteni. A magyar szellemi élet még megmaradt fórumait egyre jobban figyelték, erősödött a cenzúra, a román nyilvánosságban elszaporodtak a magyar kisebbség ellen irányuló támadások. Nem csoda tehát, hogy a magyar kisebbség tagjaiban, az erdélyi magyar közéletben fokozatosan eluralkodott a félelem.

Az *Igazság* című kolozsvári napilapnak volt akkoriban egy „Fellegvár” című irodalmi melléklete, amelyet Szöcs Géza[22] szerkesztett, és amely rövid ideig a szellemi szabadság kínnal-bajjal fenntartott oázisának számított. A mellékletben Szöcs Géza olyan fiatal írókat-költőket mutatott be és futtatott fel, akiknek a hivatalos kurzus fórumain nem lett volna esélyük. Én kétszer közöltem itt verset a nyolcvanas évek elején. Kevéssel a második közlést követően megjelent az egyetemen egy úr, aki engem keresett, kertelés nélkül közölte velem, hogy az állambiztonság embere, és az a feladata, hogy egy találkozót hozzon össze köztem és a szolgálat egy tisztje között. Noha sejtettem, hogy mi következik, nem láttam értelmét az ellenkezésnek: attól tartottam, hogy ha már ebben a fázisban háritok, erőszakosabb módszerekhez fognak folyamodni. Azon kívül egy kicsit kíváncsi is voltam, azt hiszem.

Egy vendéglőben találkoztam egy kellemes megjelenésű, jó modorú középkorú úriemberrel, aki őrnagyként mutatkozott be, és nyilvánvalóan be akart szervezni. A helyzet annyiban nem volt ismeretlen, hogy azokban az években legendák terjengtek a beszervezések gyakorlatáról. Ma már, az állambiztonsági levéltár egy jelentős részének a titoktalanítását követően, tudni lehet, hogy az akkori közélet milyen sok fontos személyiségét sikerült rábírnai a titkosszolgálattal való együttműködésre. A beszélgetés tekervényes és helyenként kifejezetten érdekes volt, én azonban következetesen háritottam. Az őrnagy egy idő után egyre agresszívebb lett, majd látva, hogy nem állok kötélnek, egyszer csak elkérte a személyimmet. Azt mondta, menjek vele. Átmentünk az Astoria Szállóba – az épület ma a Kereskedelmi Kamara székhelye. A szállodákról tudni véltük, hogy azok egyben megfigyelőhelyek is, mindenikben volt az állambiztonság számára fenntartott néhány helyiség. Felvitt az első emeletre, azt mondta, várjak a folyosón, ő maga pedig elment a személyimmal. Két és fél órát várakoztatott. Mindenre fel voltam készülve. Sűrűn lehetett történeteket hallani akkoriban eltűnt magyar ellenzékierőkről: szállodaablakból estek ki, vagy robogó vonatból lökték ki őket a mende-mondák szerint. A tiszt végül visszajött, visszaadta a személyimmet és azt mondta: a viszontlátásra. Soha többé nem kerestek meg, feltehetően az volt a szerencsém, hogy még túl fiatal voltam ahhoz, hogy bármivel megzsarolható lehessenek.

1990 után, amikor már lehetőség nyílt rá, hosszú ideig nem akartam kikérni a dossziémat. Különböző közéleti szerepeket töltöttem be, olyanokat, amelyek alapján biztos voltam benne, hogy továbbra is megfigyelnek, tartanom kellett következképpen a manipuláció lehetőségétől. Amikor azonban a Tismăneanu Bizottság[23] tagja lettem 2006-ban, kötelező volt feddhetetlenségi bizonylatot kérni a volt titkosrendőrség iratait kutató intézettől, nem lehetett ugyanis a bizottság tagja olyan személy, aki együttműködött a megdöntött kommunista diktatúra erőszakszerveivel. A bizonylatot megkaptam, a bizottság munkáját segítő egyik fiatal szakértő pedig kimásolt számomra néhány oldalt a dossziéból. Az iratok szerint 1980-ban nyitották az első megfigyelési dossziét az esetben, amit az tett indokoltá, hogy irredentizmussal, nacionalizmussal és románellenességgel gyanúsítottak. A különböző helyekről bekért jelentések, illetve a megfigyelés konklúziói alapján 1982-ben elvetették a személyemmel kapcsolatosan felmerült gyanút, és lezárták a megfigyelési dossziét. 1985-ben nyitották meg a következőt, amikor a „Limes”-kör tagja lettem.

„Azt mondtuk, hogy nincs már maradásunk ebben az országban.”

Disszidens lét Sepsiszentgyörgyön

Miután elvégeztük az egyetemet és megvédtük a diplomamunkánkat, az akkori idők bevett gyakorlata szerint „kihelyeztek” bennünket, ami azt jelentette, hogy állást kaptunk, amit kötelező volt elfoglalni. A mérnöki szakok esetében a kapott állásban legkevesebb három évet kellett kötelező módon eltölteni: ez számított a gyakornokságnak, csak ennek leteltével vált jogerőssé a mérnöki oklevél. Az egyetemvégzés izgalmas zárómomentuma volt minden évben, amikor a szakonként meghirdetett helyeket a végzettek az öt év tanulmányi átlagainak megfelelően összeállított országos rangsor szerint választották ki sorra. A nagyobb erdélyi városokban rendszerint nem voltak meghirdetett helyek – azok zárt városoknak minősültek, elvben mindenki számára. A gyakorlatban azonban ez azt jelentette, hogy míg a magyaroknak lehetetlenség volt bejutni, a román fiataloknak korántsem. Általánosan elterjedt gyakorlatnak számított, a már említett homogenizációs célzattal, hogy a magyar nemzetiségű végzetteket a Kárpátokon kívülre helyezték, a románokat pedig Erdélybe.

A kialakult viszonyok közepette különféle túlélési taktikák jelentek meg. Sokan folyamodtak ahhoz a megoldáshoz, hogy a zárt városnak minősülő lakhelyükhöz viszonylag közeli mukahelyet választottak, és évekig ingáztak abban a reményben, hogy előbb-utóbb sikerül állást találni a városban. Mások az adott körülmények között felértékelődött erdélyi magyar kisvárosok felé tájékozódtak, vállalván, hogy az otthontól és a szülőktől távol próbálják megalapozni egzisztenciájukat. Esetemben mind Kolozsvár – ahol elvileg jó lett volna maradni –, mind Marosvásárhely – ami lakhelyemnek számított – zárt városnak minősült, így valami egyéb irányban kellett tájékozódni. Az volt a szerencsém, hogy tanulmányi eredményeim alapján az elsők között választhattam, a meghirdetett, választható helyek között pedig szerepelt egy sepsiszentgyörgyi állás is. Feleségemmel úgy döntöttünk, hogy ezt választom. Arra számítottunk, hogy a döntő mértékben magyar kisvárosban nagyobb biztonságban érezhetjük magunkat, és remélni lehetett, hogy Pendzsi is nagyobb eséllyel kap majd állást a környéken, miután befejezi a tanulmányait. Érv volt az is, hogy feleségem szülei Sepsiszentgyörgyhez viszonylag közel, Baróton életek.

A munkahelyválasztással kapcsolatosan érdekes adalék, hogy valamikor 1982-ben, az utolsó egyetemi évem alatt, de még jóval a záróvizsga előtt, Gáll Ernő jelezte, hogy Aradi Jocó

Németországba emigrál, távozásával megőrül egy állás a *Korunknál*, és megkérdezte, hogy nem volna-e kedvem elfoglalni. Az ajánlat izgalomba hozott, hiszen amennyiben élni kívánok vele, lehetőség nyílik a Kolozsváron való maradásra, a lap ugyanis a pártszerveknek alárendelt intézménynek számított, amelyre nem voltak érvényesek a zárt városokra vonatkozó előírások. A döntést megnehezítette mindazonáltal, hogy a *Korunkos* állás elfoglalása a mérnöki tanulmányaim érvénytelenítését jelentette volna: a laphoz csak az érettségi alapján alkalmazhattak, a hároméves szakmában eltöltött gyakornokság elmulasztása pedig, mint említettem korábban, a mérnöki diplomám érvénytelenítését vonta volna maga után. Ennek ellenére a feleségemmel tejes egyetértésben úgy döntöttünk, hogy élünk a felkínált lehetőséggel. Én a magam részéről arra gondoltam, hogy amennyiben nem fogadom el az ajánlatot, fenntartom a pályaválasztásommal kapcsolatban megkötött rossz kompromisszumot, amelyről már rég kiderült, hogy nem működik. Összeállítottam tehát a szükséges iratcsomót, és jelentkeztem felvételre a *Korunkhoz*. A bukaresti hatóság azonban – azzal, hogy pártszempontból nem vagyok megbízható – elutasította a kérelmemet.

1982 őszén elfoglaltam a kihelyezési procedúra keretében kiválasztott sepsiszentgyörgyi állást, amelyről kiderült, hogy egy brassói számítástechnikai vállalat kihelyezett részlege. A munkahelyem végül is Brassóban volt: gyakorlatilag ide kellett ingáznom Sepsiszentgyörgyről, illetve innen utaztam Udvarhelyre, Csíkszeredába, Fogarasra, Kézdivásárhelyre számítógépeket szervizelni. Azt a hét évet, 1982 és 1989 között, amit itt dolgoztam, pályám tanulságos vargabetűjeként értékelem. Sok érdekes helyszínen megfordultam, többek között a brassói fegyvergyárban, illetve a stratégiai jelentőségű fogarasi vegyikombinátban, ahonnan azonban fél év elteltével kitiltottak – gondolom, azt követően, hogy megérkezett Brassóba a Kolozsvárról utánam küldött titkosrendőrségi dossziém. A számítóközpontokban, ahol a munkámat végeztem, többnyire jól felkészült, modern szemléletű fiatalokkal érintkeztem, románokkal és magyarokkal egyaránt, akiken jól lehetett érzékelni a rendszerrel való szembefordulás reflexeit. Egészében véve hasznos szociológiai-politológiai tanulmány volt számomra ez a hét év.

A feleségem 1984-ben végzett, 1982–84 között Kolozsvár és Szentgyörgy között utazgatva éltünk távházasságot. Az egyetem elvégzése után, kisebb kitéréssel, ő is Sepsiszentgyörgyre került, egy közeli faluban kapott állást, általános iskolában tanított magyar nyelvet és irodalmat. Sepsiszentgyörgyön születtek a gyermekeink, 1985-ben és 1986-ban.

A Szentgyörgy melletti döntésnek egy további eleme volt, hogy tudni lehetett: a kihelyezési gyakorlat következtében számos, a közügyek iránt érdeklődő fiatal magyar értelmiségi, mérnök, tanár él a városban, akik hozzám hasonló megfontolásokból kerültek oda. Szentgyörgyre érkezvén elkezdtem tájékozódni, hogy mihez lehetne kezdeni a rendelkezésre álló szellemi potenciállal. Példaként lebegett a szemem előtt, hogy Csíkszeredában, ahol Szentgyörgyhez hasonló módon gyűltek össze a fiatal magyar értelmiségiek, évek óta működött a Kommunikációs-Antropológiai Munkacsoport[24], Bíró Zoltán és Gagyai József irányítása alatt. Első nekifutásra, valamikor 1983-ban, létrehoztam egy olvasókört. Összegyűjtöttem 12 embert – filozófust, történészt, bölcsészt, fizikust, matematikust, vegyészt, mérnököket – és Platónt kezdtünk olvasni. Kéthetente találkoztunk, olvastunk, beszélgettünk, megpróbáltunk az értelmiségi létnek formát és tartalmat adni. Érdekes, már-már wittgensteini mélységű emlékem ezzel kapcsolatban, hogy egy alkalommal, amikor Várhelyi Attiláéknál, egykori bolyais osztálytársaméknál gyűltünk össze éppen, a beszélgetés egy részét végighallgatta Attila 3 éves fiacskája, Áron, aki egy idő után, elunva a dolgot, kiment a konyhába az édesanyjához, és azt mondta neki: „A bácsik beszélgetnek, de nem mondanak semmit.”

Az olvasókör tapasztalatain felbátorodva, egy év után elhatároztuk, hogy célirányosabban fogjuk fel tevékenységünket, és tudományelméleti körként határoztuk meg magunkat: tudományelméletet, tudományfilozófiát kezdtünk intenzíven olvasni. Magyarországi barátaink, amikor tudomást szereztek ebbéli szándékunkról, elkezdték beszerezni a legfontosabb műveket, fénymásolatot készítettek róluk, és becsempészték azokat a meglehetősen szigorúan őrzött országhatáron át. Fölöttébb valószínűtlen történet ez is: a romániai diktatúra legsötétebb éveiben, Erdély egyik legtávolibb zugában 12 fiatal magyar értelmiségi Karl Popper, Thomas Kuhn, Feyerabend, Lakatos, David Bloor, Barry Barnes műveit olvassa, és az Edinborough-i iskolának a tudományos szemléletet alapjaiban felforgató eredményeit tartja napirenden. A fénymásolt munkák egy jelentős részét a British Library és a Széchényi Könyvtár között lebonyolított kölcsön útján szerezték be a barátaink: Sepsiszentgyörgyön Lőrincz József[25] ma is több folyóméternyi fénymásolatot őriz, amelyek egy jelentős részén ott díszleleg a British Library „Inter-Library Loan” feliratú pecsétje.

A Tudományelméleti Műhely[26] 1984-től kezdődően kilépett a nyilvánosság elé. Kiss Jenő, a Megyei Könyvtár felvilágosult szemléletű igazgatója felajánlotta, hogy bevesz bennünket az intézmény éves tevékenységi tervébe, és találkozóinkat a könyvtár egyik helyiségében bonyolíthatjuk le. E felkérést követően három évig úgy működtünk, hogy minden ősszel precízen kidolgozott éves tervet állítottunk össze a kéthetenként megszervezett üléseinkről, a tervet pedig a megyei pártbizottság jóváhagyta. A terv az egyes alkalmakkor sorra kerülő előadások címét, illetve minden téma kapcsán a témát feldolgozó előadó és a két korreferáló nevét tartalmazta. Emlékeim szerint a három év alatt elenyésző esetben fordult elő, hogy a tervet menetközben módosítani kellett annak okán, hogy valamelyikünk nem tudta teljesíteni a rá kiosztott feladatot. A rendezvényeket rendszeresen meghirdettük a helyi napilapban, ennek ellenére csak elvétve fordult elő, hogy a kör tagjain kívül valaki betévedt volna azokra. Igen komoly munka folyt ez alatt a három év alatt, számomra a Tudományelméleti Műhely keretében végzett tevékenység sokat pótoltt abból, amihez egyetemi képzés formájában nem volt szerencsém.

Noha a műhely tevékenysége a nyilvánosság előtt és – *horribile dictu* – a megyei pártbizottság jóváhagyásával zajlott, egy idő után a disszidencia egy sajátos alakzataként kezdtük magunkat meghatározni: Lőrincz Csaba[27], a társaság egyik meghatározó egyénisége – aki később Magyarországra költözött, és a Fidesz berkeiben futott be látványos politikai szakértői pályát – azt fogalmazta meg egy alkalommal, hogy a kommunista ideológia által ellenőrzés alatt tartott világban a tudományfilozófiai diskurzus jelenthet kitérőt, a másféle beszédmódnak egy olyan lehetőségét, amelynek fogalmaival lehet olyasmiről értekezni, amit a diktatúra viszonyai között egyébként nem lehetne szóvá tenni.

Fokozatosan tudatosuló disszidens voltunk számlájára írható feltehetően, hogy Lőrincz József közvetítésével, aki egy ideig Bukarestben élt, és ennek folytán voltak fővárosi kötődései, körünk kapcsolatba került román értelmiségiekkel is. Két nagynevű, utóbb disszidensként emlegetett szociológus, Pavel Câmpeanu[28] és Alin Teodorescu[29] eljöttek hozzánk Bukarestből, részt vettek az éppen sorra kerülő rendezvényünkön, előadást tartottak, és utána két napig intenzív beszélgetés-maraton folytattak velünk a ország, és azon belül a román–magyar viszony kilátásairól. Ma is megrendülve gondolok vissza arra, hogy Câmpeanu úr, aki jól benne járhatott már akkor a hetvenes éveiben, milyen fiatalosan vállalta a meglehetősen mostoha szálláskörülményeket. Ennek a kapcsolatfelvételnek – mai fejjel visszagondolva – igen jelentős szimbolikus üzenete volt, hiszen abban az időben nem volt szokás, hogy egy színmagyar kör román ellenzéki értelmiségiekkel szóba elegyedjen. A bizalmatlanság olyan mély volt mindkét oldalról, a magyarelles uszítás pedig már olyan mélyen megmérgezte a

román közéletet, hogy komoly kockázatokat kellett vállalnia mind magyar, mind román oldalról annak, aki ilyen kapcsolatfelvételeket kezdeményezett. Ugyancsak Lőrincz Jóska érdeme volt, hogy a kör kereste a kapcsolatot a csíkszeredai Kommunikációs-Antropológiai Munkacsoport tagjaival is, e tekintetben azonban nem jutottunk tovább a mindkét oldalról fennhangoztatott szándéknál.

A Tudományelméleti Műhely – noha nyomába sem léphetett a csíkszeredai antropológusok körének, amelynek tagjai több éven keresztül folyamatosan tették közzé a tanulmányaikat *A Hét*, a *TETT*, valamint *A Hét Évkönyve* oldalain, és később saját kiadványaik is voltak – két alkalommal fölhívta magára a szélesebb nyilvánosság figyelmét is. 1987-ben *A Hét* közölt egy összeállítást a kör tagjainak írásaiból[30], 1989-ben pedig, igen nehéz körülmények között, a csodával határos módon jelent meg egy tanulmánykötet a Kriterion Kiadó gondozásában.[31] A kötet Szilágyi N. Sándor ötlete volt, aki azokban az években Bukarestben élt, és a Kriterion Könyvkiadó szerkesztőjeként dolgozott, ma a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Bölcsészkarán kognitív nyelvészetet oktat, a terület egyik világhírű hazai képviselője. Ha jól emlékszem, az egyik Limes-találkozón ismerkedtünk össze, ott szerzett tudomást a szentgyörgyi kör létéről, tevékenységéről. Az ő kitartó, türelmes bábáskodásának köszönhető, hogy – a műhely tagjainak egy-egy tanulmánya mellett Alin Teodorescu és Cătălin Zamfir[32] írásait és egy általam írt bevezetőt tartalmazó – könyvecske a diktatúra utolsó évében megjelenhetett. Érdekes részlete ennek a történetnek, hogy kevéssel a nyomdába küldés előtt jutott eszébe Szilágyi N. Sándornak, hogy a kötet nem felel meg az akkori idők egyik elmulaszthatatlan kiadói feltételének: nem tartalmaz egyetlen Ceauşescu-idézetet sem. A problémát elegáns huszárvágással oldotta meg a szerkesztő, a fülszövegbe lopva be az elmaradhatatlan idézetet.

A disszidencia igézete 1985-ben újra megkísértett: Molnár Gusztávtól meghívást kaptam, hogy vegyek részt a Limes-kör[33] rendezvényein. Molnár Gusztáv Bukarestben élt, maga is a Kriterion szerkesztője volt, a Bretter-iskola[34] egyik legérdekesebb egyénisége. Többek között a politikai filozófia kérdései foglalkoztatták, az angol polgárháború társadalomtörténeti jelentőségét taglaló kötete[35] sokunk meghatározó olvasmánya volt azokban az években. A meghívást, noha nem volt kétséges, mit kockáztatok, gondolkodás nélkül elfogadtam. Fenntartások nélkül egyet tudtam érteni Molnár Gusztáv helyzetértékelésével, amely szerint az erdélyi magyar egzisztencia válságos helyzetbe jutott, elkerülhetlenné vált megpróbálni kiépíteni a szellemi ellenállás valamiféle kereteit.

A kör különböző helyszíneken – Bukarestben, Brassóban, Illyefalván és Kovásznán – megrendezett találkozók formájában fejtette ki a tevékenységét: egy-egy találkozó keretében a kör tagjai közül valaki nagyobb lélegzetű előadást tartott, rendszerint egy többé-kevésbé végleges kézirat alapján, amit hosszú, hangszalagra rögzített beszélgetés követett. A felvett beszélgetések anyagát Molnár Gusztáv lejegyezte, a találkozó-sorozat anyagából pedig súlyos dokumentumgyűjteményt tervezett összeállítani, feltehetően azzal a céllal, hogy az anyagot kijuttassa Magyarországra. Számomra különösképpen Bíró Gáspár[36] Brassóban megtartott jogelméleti, jogfilozófiai előadása, a Cs. Gyimesi Éva[37] *Gyöngy és homok* c. kéziratának ürügyén tartott bukaresti előadás és az azt követő beszélgetés, illetve Fábíán Ernő nemzeti radikalizmusról tartott kovásznai értekezése maradt emlékezetes. Maradandó élményt jelentett továbbá a kör néhány tagjának – ha jól emlékszem, Molnár Gusztáv, Bíró Béla[38] és jómagam – maroscsúcsi látogatása, amelynek keretében a Visky András barátom édesapja, Visky Ferenc[39] személye köré szerveződő református ellenállói kör tagjaival vettük fel a kapcsolatot. Abból fakadóan, hogy Maroscsúcs, ahol Visky Ferenc egyik fia, Visky Péter szolgált református lelkészként, nehezen megközelíthető település, ez a kiszállás

feledhetetlenül kalandosra sikeredett: vaksötétben hosszan gyalogoltunk a kukoricatáblák között.

A Limes-kör működésének 1987 februárjában a Molnár Gusztáv bukaresti lakásán tartott házkutatás vetett véget. Az ott lévő anyagokat – hangszalagokat, kéziratokat, lejegyzett beszélgetéseket – mind elvitték, Gusztit hosszan kihallgatták. Aztán egy viszonylag gyors eljárást követően kiutasították az országból, rövid idő leforgása alatt Budapestre távozott. A fejlemények láttán többünknek a fejében megfordult akkor a gondolat, hogy Guszti részéről nem volt más ez az egész Limes-történet, mint egy okos kalkuláció: pontosan felmérte, hogy a kiutasításnál többet nem kockáztat, és arra számított, hogy a Kör létrehozása és működtetése révén felhalmozott szellemi tőkét majd Magyarországon lehet kamatoztatni. Noha bizonyos értelemben valóban ez történt, mai eszemmel nem vagyok benne biztos, hogy egy ilyen kalkulációnak lehetett bármi valóságalapja.

A lebukást követően a sepsiszentgyörgyön élő Bíró Bélával és a kovásznai Fábián Ernővel tartottuk a kapcsolatot. A kör többi tagjáról nem jutottak el hozzánk információk, nem tudtuk, mi történik Kolozsvárott és Bukarestben, vártuk, hogy mikor kerül ránk a sor. Érdekes módon, egyikünknel sem tartottak hivatalos házkutatást. Én a magam részéről ezt annak a számlájára írtam, hogy évek óta, hosszabb-rövidebb távolléteinket kihasználva, rendszeresen bejárt a lakásunkba a titkosrendőrség. Arra gondoltam: pontosan tudják, hogy nincs nálunk semmi olyan, ami a politikai kompromittálás céljára felhasználható lenne. A folyamatos „házkutatás” tényével érdekes módon tanultunk meg együttélni. Időnként demonstratív, máskor diszkrétebb nyomai maradtak – mi arra véltük az egészet, hogy a lélektani nyomásgyakorlás céljával folyamodnak ehhez az eszközhöz. A legnehezebben azt viseltük, amikor a konyhában kínos rendben őrzött teásdobozainkat találtuk felforgatva, vagy az élelmiszereink között voltak egyértelmű nyomai az idegenkezűségnek. Egy idő után, amikor valamilyen ok miatt biztosak akartunk lenni abban, hogy bentjártak-e vagy sem, kisebb csapdákat állítottunk, amelyek az esetek többségében egyértelműen bizonyították, hogy nem képzelődünk.

A leglátványosabb bizonyítékát a látogatásoknak végül maguk a szervek szolgáltatták. Egy alkalommal, amikor nyaralni mentünk a családdal, a tömbházban a velünk szemben lakó szomszédra bíztuk a lakást, kérvén, hogy öntözzék nagy becsben tartott szobanövényeinket. A nyaralás közepén felhívtuk a szomszédot, hogy rendben van-e minden odahaza. A szomszédasszony, kedves moldvai csángó menyecske egyébként, jó hangulatban mondta, hogy minden a legnagyobb rendben, itt vannak a rokonaitok a lakásban. Nem értettük. Kiderült, hogy valami kulturális rendezvény volt azokban a napokban a városban, és a szomszédok, akik három vagy négy férfit láttak bemenni hozzánk nagy csomagokkal, nem tudták másra vélni a dolgot, mint hogy a rendezvényre érkezett rokonokat szállásoltunk el az ő tudtuk nélkül, valami módon eljuttatva hozzájuk a lakás kulcsait. Az is kiderült a telefonbeszélgetésből, hogy a „rokonok” több napja bent vannak a lakásban, hallani lehet a jövés-menést. Nagyon megijedtünk: nem értettük, milyen cél húzódnhat meg egy ilyen demonstratív behatolás mögött. Az egyik – egyszerűbb – lehetőség az volt, hogy korszerűbb lehallgató-megfigyelő berendezéseket helyeztek el, aminek a jelenlétével egyébként mi már korábban is számoltunk. A rosszabb változat szerint most következett volna az, amit az üldözési mániás forgatókönyvek alapján ismerni véltünk: valamilyen kompromittáló tárgyat – valutát vagy fegyvert – helyeznek el a lakásban, amikor az ember hazamegy, lecsapnak rá, megtalálják a tárgyat, és indulhat az eljárás. Ezt a változatot az tette ellenben valószínűtlenné, hogy amennyiben csupán ennyiről van szó, nem lett volna indokolt több méretes csomagot felcipelni a negyedik emeletre.

Riadt tanácsalanságunkban felhívtuk egy váradi jogász ismerősünket, akit a disszidenskedés valamilyen, emlékeimben pontosan nem rögzült alkalmakor ismertünk meg, és aki felajánlotta a segítségét hasonló, szorult helyzetekben. Azt a tanácsot kaptuk tőle, hogy írjunk onnan, ahol éppen tartózkodunk, egy feljelentést a rendőrségnek, amiben értesítjük őket, hogy a távollétünkben, a szomszédainktól származó információink szerint idegenek hatoltak be a lakásba, és kérjük az ügy kivizsgálását. Javasolta továbbá, hogy a feljelentést az otthoni címünkkel kitöltött tértvivevénnyel postázzuk. Ennek megfelelően jártunk el, hazaértünkkor tanúk jelenlétében nyitottunk ajtót és hatoltunk be a lakásba, akik egy ideig velünk maradtak, várva az esetleges látogatást. Amire azonban nem került sor sem akkor, sem később. A feljelentés kézhezvételét igazoló tértvivevény pedig egy idő után rendben megérkezett, ma is őrzöm.

A lakásunkban távolléteink alatt tett látogatások mellett a szervek ránk irányuló figyelmének további jeleit is tapasztaltuk. Amikor látogatónk érkezett – különösen, ha külföldi – a tömbház előtt parkoló autóból figyeltek bennünket, egy alkalommal pedig, amikor a Kovásznán nyaraló Gáll Ernőt és feleségét mentünk meglátogatni, nagyon feltűnően, közről, feltehetően a megfélemlítés szándékával követték, menet is, jövet is a Trabantunkat. A Limes-kör egyik bukaresti találkozóját követően Bíró Bélával együtt vonatoztunk hazafele, a magyar nagykövetségen tett rövid látogatást követően, ahol újságokkal, folyóiratokkal láttak el bennünket, amikor arra lettünk figyelmesek, hogy egy úr feltűnően szemmel tart. Kisebb diverziókhoz folyamodva egy soron következő állomás előtt szétváltunk, kiderült azonban, hogy emberünket a folyóiratok érdeklik, nem tágított az elől a fülke elől, amelynek csomagtartóján azokat elhelyeztük. Szentgyörgyre érkező az úr velünk együtt leszállt, és amikor látta, hogy egy bennünket váró autóval próbálunk kereket oldani, közbelépett, bemutatkozott, és mindhármunkat igazoltatott, adatainkat pontosan feljegyezve egy füzetkébe. Emlékszem, hogy amikor a távolodó autóból visszanéztem, láttam amint az éjszaka közepén tanácsalanságul ácsorog a közben kiürült sepsiszentgyörgyi vasútállomás előtti téren, és a korábbi ijedségemet elnyomó sajnálat vett erőt rajtam, arra gondolván, hogy milyen életük lehet ezeknek is.

A három-négy esztendőn át gyűlő hasonló tapasztalatoknak végül az lett a vége, hogy levontunk egy igen súlyos konzekvenciát a helyzetünkkel kapcsolatban: azt mondtuk, hogy nincs már maradásunk ebben az országban. A távozás elképzelhető változata az volt, hogy elindulunk mi is azon az úton, amely azokban az években több tízezernyi erdélyi magyar család elviselhetetlennek érzett helyzetéből kivezetett Magyarországra.

Ma már számottevő irodalma van a kommunizmus romániai következményeinek, azon belül annak a kérdésnek, hogy a Ceaușescu rezsim miként „árusította ki” előbb a zsidókat, majd a szászokat és svábokat, szó szerint fejpénzt kérve azért, hogy ingó és ingatlan tulajdonaikat hátrahagyva elhagyhassák az országot. Románia hatalmas lépéseket tett ezzel a nemzetállami eszme megvalósulása felé – egészen más viszonyok uralkodnának ma Romániában mind a nemzetpolitika, mind a kisebbségpolitika terén, ha ezekre a kiárusításokra nem kerül sor. A magyarok esetében nem jött létre ugyan hasonló államközi megállapodás, de a nyolcvanas években ebben a tekintetben is beindult egy hasonló konzekvenciákat eredményező folyamat: családgyegetés ürügyén kérni lehetett a Magyarországra való áttelepedést. Ehhez be kellett szerezni valamilyen bizonylatot az anyaországból, amely szerint rokonunk él ott. Hogy ki a rokon, azt nem nagyon firtatták. Gyakorlatilag egy befogadási nyilatkozatot kellett beszerezni egy „rokon”-nak nyilvánított személytől, aki vállalta, hogy hajlandó a lakhatási és az ellátási feltételeket biztosítani.

Noha nem volt könnyű arra az elhatározásra jutni, hogy számunkra sincs más megoldás, mint a kitelepedés, súlyos érvek szóltak mellette. Akkor már két kisgyermekünk volt, akiknek a biztonságát és jövőjét illetően egyáltalán nem voltunk nyugodtak. A lakásunkba való bejárások egyre hisztérikusabbá tettek bennünket: soha nem lehetettünk biztosak, hogy az élelmiszerek, amiket megeszünk, nem mérgezettek-e. A szervek ránk irányuló figyelme olyan logikátlanul volt eltúlzott és kitartó, hogy egy idő után elkezdtünk arra gondolni, hogy esetünkben ez lehet a választott módszer.

1987-ben beszereztük a szükséges papírokat – egy kedves veszprémi ismerősünk küldött – fogadott „rokonként” – befogadót, egy budapesti barátunk pedig álláslehetőségek után nézett, és szűkös lakótelepi lakásában készült bennünket átmenetileg elszállásolni –, majd beadtuk a kérelmünket. Arra számítottunk, hogy ha megtesszük ezt a lépést, akkor Molnár Gusztávhoz hasonlóan fognak velünk is eljárni, és nagyon hamar szabadulni próbálnak tőlünk. Lőrincz Csaba és Bíró Gáspár, korábbi Limes-tagok, már a lebukás előtt eltávoztak az országból, ennek alapján is arra gondoltunk, hogy távozásunknak nem lesz akadálya. Nem ez történt.

A kor logikája szerint a feleségemet, aki addig tanított, kirúgták a tanügytől. Egy gyárban helyezkedett el műszaki fordítónak. Vártunk. Eltelt egy év, másfél, és nem történt semmi. Akkor én elkezdtem gondolkodni, és egy alkalommal az fordult meg a paranoiás agyamban, hogy minket túszként tartanak itt, arra számítván, hogy valamikor még szükség lehet ránk. Ezt a változatot az tette valószínűvé, hogy a nyolcvanas évek vége felé, amikor Romániát kezdték nemzetközi fórumokon támadások érni a magyarsággal szemben alkalmazott politikája – a falurombolások, stb. – miatt, Ceaușescu frazeológiája kiegészült egy új elemmel: nevezetesen, hogy az országban vannak horthysta, irredenta csoportosulások, és ezeknek a léte indokolja a kisebbségellenes lépéseket. Arra lehetett számítani, ha olyan helyzet van, hogy bizonyítani kell az országban tevékenykedő horthysta csoportosulások létét, akkor mi, az egykori Limes-tagok, elég látványos példa vagyunk ahhoz, hogy adott esetben előszedjenek bennünket, és azt bizonyítsanak velünk, amit akarnak.

Végül 1989 novemberében kaptuk meg az értesítést, hogy jóváhagyták a kérelmünket. Meglehetősen lehangoltan kezdtük el felszámolni az egzisztenciánkat, felmondani a munkahelyünket. Egyáltalán nem voltunk boldogok a távozás megnyílt lehetősége láttán: nem voltak illúzióink, hogy odaát mi vár ránk. A gyerekeink itthon egy rendkívül szerető, meleg családi környezetbe voltak beágyazva. Anyósoméék közel éltek hozzánk, sógoroméék ugyanabban a városban laktak picivel idősebb gyerekeikkel. Szoros családi kötelékben éltek, és nyílt, kommunikatív, boldog gyerekek voltak. Elképzeltük, hogy mi vár ránk odaát, ahol a megélhetés azt fogja követelni tőlünk, hogy reggeltől estig dolgozzunk: be kell majd tenni őket egy napközibe, ahol nem lesznek ismerős, szerető arcok, meleg tekintetek a környezetükben. Látván korábbi elriasztó és taszító példáit annak, hogy mi történik, amikor Erdélyből Magyarországra távozik valaki, és ott a kisebbségi ügy iránti elkötelezettségéből, „megélhetési magyarként” akar boldogulni, megaláztatások sorát kényszerülve elviselni, feleségemmel egyetértésben arra az elhatározásra jutottam, hogy mi nem ezt az utat fogjuk járni, hanem mérnökként fogok megpróbálni új egzisztenciát teremteni. Pont azt kell felvállalnom ezzel, amitől itthon szabadulni próbáltam. Mindent összevetve: nagyon sötét perspektívának látszott a távozás.

El voltunk veszve a csomagolásban. Aztán eljött a december, amikor minden a feje tetejére állt, megfordult a világ. Amikor 22-én eldőlt, hogy visszafordíthatatlanok a dolgok Romániában, a feleségemmel egymásra néztünk, hogy akkor most mit kell csinálni. Egy fél pillanatig volt kérdés a kérdés, mert mindkettőnk számára világos volt, hogy a helyzet

egyértelmű: nem kell semmit csinálni. Itt kell maradni. Hiszen végre következhet az, amit végig reméltünk titokban, hogy egyszer majd megadatik nekünk. Az élet egy fél pillanat alatt levette a napirendről a távozás tervét. Itthon maradtunk.

Az interjú készítette, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: Bindorffer Györgyi

Az interjú II. részét következő számunkban közöljük.

Jegyzetek

[1] Kacsó Sándor újságíró, szerkesztő, író, politikus (Mikháza, 1901 – Kolozsvár, 1984). Főiskolai tanári tanulmányai és párizsi tanulmányútja után, 1927 őszétől 1940-ig, a lap betiltásáig, a *Brassói Lapok* munkatársa, majd főszerkesztője. 1944-ben internálták. 1945-ben, a Groza-kormány megalakulása után szabadult. A Magyar Nemzeti Szövetség színeiben 1946-tól a II. világháború utáni első demokratikus román parlament képviselője, 1947–1951 között a Magyar Népi Szövetség elnöke. Ez idő alatt a *Bukarestben* megjelenő *Romániai Magyar Szó* című napilap főszerkesztője, 1952-től nyugdíjazásáig az *Irodalmi Könyvkiadó* kolozsvári fiókjának a vezetője. Forrás: *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/k1.htm#KacsóSándor>

[2] A *Magyar Dolgozók Szövetsége* 1944. október 16-án *Brassóban* tartott országos értekezletének határozatára vette fel a Magyar Népi Szövetség nevet. Első kongresszusán „Nemzeti kívánságok” címen követelte a teljes *magyar iskolahálózat* kiépítését, és a magyar szakemberek bevonását a kormányzatba. 1946-évi második kongresszusán nemzetiségi törvénytervezetet fogadott el. A Szövetség tevékenységének hatására *Kolozsváron* létrehozták a *Bolyai Tudományegyetemet*, valamint létrejött az *Állami Magyar Opera*. A kolozsvári Almérnöki Intézetben *magyar nyelvű* műszaki, a Mezőgazdasági Főiskolán magyar nyelvű mezőgazdászképzés indult. Megalapították a Magyar Művészeti Intézetet, elindult a magyar rádióadás, több magyar nyelvű sajtótermék jelent meg Bukarestben és vidéken egyaránt, valamint néhány minisztériumban nemzetiségi osztályok létesültek. 1947-ben Párizsban aláírták a román békeszerződést, amelynek hatására az ígéretesen induló nemzetiségpolitika megváltozott. Megkezdődött a magyar állampolgárságról le nem mondott közéleti személyek leváltása, tanárok eltávolítása, a magyar írószövetség beolvasztása a románba. Harmadik kongresszusán leváltották az önálló magyar szövetkezeti hálózat felszámolására indított állami akciónak ellenálló Kurkó Gyárfás elnököt. Utóda Kacsó Sándor lett. Az 1948-as negyedik kongresszusán fogalmazták meg a Szövetség felszólítását *Teljesítsük az Állami Tervet a mezőgazdaságban is!* címmel. A sajtótermékek és a könyvkiadás területén is jelentős eredményeket felmutató Szövetséget a kommunista diktatúra 1953-ban felszámolta.

[3] Tamási Áron: *Ábel a rengetegben* c. műve az Ábel trilógia első kötete, 1932-ben jelent meg.

[4] A székely tízes rendszer a székely katonai struktúra közigazgatási leképeződése. A székelyek ispánja által vezetett hadsereg alegységei az ezredek, a századok és a tízesek voltak. A közigazgatás mellett ez a felosztási szerkezet jelent meg az igazságszolgáltatásban és teljes mértékben átítatta a civil életet is. A székely közigazgatás területi egységei a tízes, majd a szeg, a szer és a falu (egy vagy több tízes), valamint a szék következnek. Főleg Csíkszéken figyelhető meg, hogy egy falu több tízesből tevődik össze.

Források: [A székely jogról](#).

http://www.szekelyszallas.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=80:a-szekely-jogrol&catid=82

Bárth János: Az eleven székely tízes. A csíkszentgyörgyi és csíkbánkfalvi tízes működése a XVII-XX. században.

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2010/ro/csiki_2007_2008_hum_termtud/pages/017_az_eleven_szekely.htm

[5] Kurkó Gyárfás ([Csíkszentdomokos](#), 1909 – [Brassó](#), 1983) romániai magyar regényíró, publicista, politikus.

[6] A Szovjetunió nyomására [Marosvásárhely](#) központtal létrehozott romániai Magyar Autonóm Tartomány [1952](#) és [1968](#) között állt fenn. Létét az akkor elfogadott román [alkotmány](#) szavatolta. A MAT területén belül szavatolta az erdélyi magyarok identitásának, kultúrájának megőrzését, viszont a szórványmagyarságot ezek a jogok nem illették meg. A tartomány területe 13 550 km², lakossága kb. 731 000 fő volt. Az [1956](#)-os népszámlálás szerint a lakosság 77,3%-a volt magyar ([székely](#)), 20,1% [román](#), 1,5% [roma](#), 0,4% [német](#) és 0,4% [zsidó](#). A hivatalos nyelv a [román](#) és a [magyar](#) volt.

[7] Ligeti Ernő (1891–1945): *Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorsban*. Csíkszereda: Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2004.

[8] Szöcs Kálmán (1942–1973) romániai magyar költő, lapszerkesztő, riporter. Életében hét verseskötete jelent meg. Halála után jelentették meg válogatott verseinek gyűjteményét.

[9] Fodor Györgyi: A következő pillanatban: (macska)rádió. *Korunk*, 2009/2.

[10] Bolyai Farkas *Tentamen juventutem studiosam in elementa matheseos purae, elementaris ac sublimioris methodo intuitiva, evidentiaque huic propria, introducendi*, a Marosvásárhelyen 1832–33-ban kiadott matematikai főműve címének rövid változata.

[11] Müller Ádám (1931–2011) fizikatanár és közíró, az Erdélyi Múzeum Egyesület volt főtitkára.

[12] 1990 márciusában az akkor még 52%-ban magyarok lakta Marosvásárhelyen a magyarság tüntetést kezdeményezett a magyar anyanyelvi oktatás önállóságának a visszaállításáért. Válaszul a magyar követelésekre a [Vatra Românească sovinszta](#) román

szervezet a román kormányerők támogatásával környékbeli románokat szállított Marosvásárhelyre, akik feldúlták a város központját, majd rátámadtak a mindaddig békésen tiltakozó magyarokra. A több napig tartó véres zavargások 5 halálos áldozatot és 278 sérültet követeltek.

[13] Időszerűtlen nosztalgiák. *Korunk*, 1990/9: 1165–1168.

[14] Visky András (1957–) költő, író, dramaturg, egyetemi tanár, színházi teoretikus. A [Kolozsvári Állami Magyar Színház](#) dramaturgja, művészeti aligazgatója.

[15] Középiskolai érettségi utáni, kétéves, technikai képzést nyújtó képzés.

[16] Vasile Muscă (1944–) filozófus, egyetemi tanár, a BBTE Ókori és Középkori Filozófia Intézetének vezetője.

[17] Tóth Sándor (Berettyóújfalu, 1919 – Budapest, 2011) filozófus, filozófiai szakíró, egyetemi tanár, a filozófiai tudományok kandidátusa. A Bolyai Tudományegyetem filozófiai szakának elvégzését követően 1985-ig, nyugdíjazásáig filozófiatörténetet tanított. Az 1950-es évek folyamán aktívan részt vett a *Korunk* című folyóirat újraindításában, 1957-ben tagja lett a folyóirat új folyama szerkesztőségének. 1963 és 1980 között a folyóirat külső munkatársaként dolgozott. 1988-ban áttelepült Magyarországra. 1989-től a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológiai Intézetének címzetes egyetemi tanára.

[18] Ion Aluș (Gorbó, 1927 – Kolozsvár, 1994) szociológus, filozófus, a BBTE tanára. A kommunista diktatúra évei alatt betiltott szociológia-képzést a kolozsvári egyetemen hosszú ideig az általa tartott előadások és az irányítása alatt végzett terepkutatások helyettesítették. 1990 után meghatározó szerepe volt a szociológia-szak újraindításában, illetve a Szociológia Tanszék létrehozásában, amelynek keretében magyar nyelven is újraindult a képzés.

[19] Gáll Ernő (1917–2000) szociológus, filozófiai író, szerkesztő.

[20] Rácz Győző ([Dés](#), [1935](#) – [Kolozsvár](#), [1989](#)) [erdélyi](#) magyar filozófus, esszéíró, irodalomkritikus, szerkesztő.

[21] *Virág alatt, iszap fölött/Fogy a virág, gyűl az iszap/Nehéz szagú iszap fölött*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1985.

[22] Szöcs Géza (1953–) erdélyi magyar költő, lapszerkesztő. Magyarországra települése után 2010 és 2012 között kultúráért felelős államtitkár a Nemzeti Erőforrás Minisztériumban.

[23] Vladimir Tismăneanu román-amerikai politológus, szociológus, a [University of Maryland, College Park](#) professzora által vezetett, a Kommunizmus Romániai Következményeit Tanulmányozó Elnöki Bizottság (Tismăneanu Bizottság) tagjait 2006-ban azzal bízták meg, hogy mérjék föl a kommunista diktatúrának a román társadalomra és azon belül az erdélyi magyarságra és Románia további népeire gyakorolt hatását.

[24] A Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport (KAM) [1979](#)-ben [Csíkszeredában](#) alakult meg. Célja az erdélyi [magyarság](#) társadalmi és művelődési jelenségeinek kulturális [antropológiai](#) vizsgálata. Indulása időszakában a csoport gyakran publikált a [TETT](#) tematikus

számaiban. Később önálló köteteket adott ki, a csoport tagjai előadásokat tartottak külföldi egyetemeken.

http://erdelyimuzeumfolyoirat.adatbank.transindex.ro/pdf/017Nagy%20Gyorgy_A%20csiksze%20redai%20Komunikacios%20Antropologia.pdf

[25] Lőrincz D. József ([Sepsiszentgyörgy, 1956](#)–) politológus, a BBTE oktatója.

[26] Lásd erről bővebben Veress Károly: A tudományelmélet sepsiszentgyörgyi műhelyéről. Erdélyi Múzeum, 1999/1-2: 132–142.

[27] Lőrincz Csaba (1959–2008) egyetemi oktató. Sepsiszentgyörgyön született és a Limes-kör tagjaként folytatott erdélyi ellenzéki tevékenység után a 80-as évek emigrációs hullámaival települt át Magyarországra. A rendszerváltás utáni időszak talán legfontosabb kisebbségpolitikai jogszabálya, a státusztörvény kidolgozásának meghatározó személyisége. 1999 és 2002 között volt a Külügyminisztérium államtitkára, 2002 után pedig az Országgyűlés külügyi és határon túli magyarok bizottságának főtanácsadója.

[28] Pavel Câmpeanu (1920–2003) szociológus, a bukaresti Politechnikai Intézet, majd a Bukaresti Egyetem Újságírói és Politikatudományi karainak a tanára. Számos tudományos mű szerzője, ezek közül kettő – *The Sincretic Society* (1980) és a *Sociology of the Stalinist Social Order* 3 kötete (1986, 1988, 1990) – álnéven, az Egyesült Államokban jelent meg.

[29] Alin Teodorescu (1951–) szociológus, 2004–2008 között kancelláriaminiszter a román kormányban.

[30] *A Hét*, 1987. 45: 8.

[31] Salat Levente (szerk.): *Tény és való. Tudományelméleti írások*. Bukarest: Kriterion, 1989.

[32] Cătălin Zamfir (1941–) szociológus, szerkesztő, a Bukaresti Egyetem Szociológiai és Szociális munkás karának igazgatója, a Román Akadémia Életminőség Intézetének igazgatója. Kutatási témái közé tartozik a roma népesség társadalmi kirekesztése, gyermekjog, társadalompolitika, döntéshozatali folyamatok.

[33] A Limes Kör ([1985–1987](#)) a [Ceaușescu](#) rendszerével szembe forduló magyar értelmiségi csoportok egyike, amelynek létrejöttét Molnár Gusztáv kezdeményezte. A névválasztást Molnár a következőképpen indokolta: „a határon, a végeken, határhelyzetben vagyunk. Háromszorosan is. Etnikailag a perem-magyarország léthelyzete a miénk, szellemtörténetileg a perem-európaiság, lélektanilag pedig szintén a normális, természetes emberi létezés mód határán, peremén állunk, vegetálunk”. Tagjai voltak még [Ágoston Vilmos](#), [Balázs Sándor](#), [Bíró Béla](#), [Bíró Gáspár](#), [Cs. Gyimesi Éva](#), [Fábián Ernő](#), [Lőrincz Csaba](#), [Salat Levente](#), [Szilágyi N. Sándor](#), [Vekov Károly](#). Illegális megbeszéléseiket [Bukarestben](#), [Brassóban](#), [Kovácsnán](#) és [Illyefalván](#) tartották. Molnár a Kör megmaradt magnófelvételeit, dokumentumait *Transzcendens remény – A Limes-kör dokumentumai 1985–1989 között* címmel 2004-ben (Csíkszereda: Pallas-Akadémia Könyvkiadó) szerkesztette köteté. Salat Levente egyik írásában így emlékezett ezekre az időkre: „A Limes indulása és egyetemi tanulmányaim között mindössze 3 év telt el. Engem ezeken a találkozókön főleg az foglalkoztatott, hogy milyen esélyei lehetnek a romániai magyar egzisztenciának. Azok a

dolgok, amiket ott hallottam, nem segítettek a 89 utáni világban, sokkal inkább segített viszont az ott megtapasztalt szabadságélmény. A szabadságra való felkészülés iskolája volt számomra.” Forrás: <http://itthon.transindex.ro/?cikk=977>

[34] Bretter György (Pécs, 1932 – Budapest, 1977) esszéíró, filozófus. 1954-től 1958-ig az *Igazság* szerkesztője Kolozsvárott, majd tanársegéd a Bolyai Tudományegyetem dialektikus és történelmi materializmus tanszékén. 1957-től 1977-ig a Gheorghe Dima Zenekonzervatórium adjunktusa. Néhány évig a Babeş-Bolyai Egyetemen filozófiatörténeti szemináriumokat vezetett. Tanítványai – Ágoston Vilmos, Huszár Vilmos, Molnár Gusztáv, Szilágyi N. Sándor és Tamás Gáspár Miklós – az 1974-ben közreadott, Bretter György által szerkesztett, *Szövegek és körülmények* (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó) c. gyűjteményes kötetrel léptek a nyilvánosság elé.

[35] Molnár Gusztáv: *Ó, Anglia, Anglia... Esszé az angol forradalomról*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1984.

[36] Bíró Gáspár (Tinka, 1958–) jogász, politológus, az ELTE ÁJK Nemzetközi Kapcsolatok egyetemi tanára. Erdélyből telepedett Magyarországra.

[37] Cs. Gyimesi Éva ([Kolozsvár, 1945](#) – [Kolozsvár, 2011](#)) magyar nyelvész, irodalomtörténész professzor, a [Babeş-Bolyai Tudományegyetem](#) Bölcsészettudományi Kara Irodalomtudományi Tanszékének volt tanszékvezetője, [Pulitzer-díjas](#) publicista.

[38] Bíró Béla (Barót, 1947–) újságíró, tanár, 1971 és 1988 között a sepsiszentgyörgyi *Megyei Tükör* című napilap újságírója, 1988-tól 1990-ig a sepsiszentgyörgyi gépgyár műszaki fordítója, 1990 és 1996 között a *Brassói Lapok* kulturális rovatának vezetője, 1996-tól 2001-ig a Bukaresti Egyetem Hungarológia tanszékének adjunktusa, 2002 óta a Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem docense.

[39] Visky Ferenc (Egri, 1918 – Hegyközpályi, 2005) erdélyi református lelkész. Debrecenben végezte el a református teológiát. 1956-ban az állami rend megdöntésére irányuló szervezkedés vádjával perbe fogták, és 22 évi kényszermunkára, valamint 10 évi polgári jogvesztésre ítélték. 1964-ben szabadult.

SALAT LEVENTE

docens, Babeş-Bolyai Tudományegyetem Politika-, Közigazgatás- és Kommunikációtudományi Kar

lsalat@edrc.ro

Politológus, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem oktatója, a Kolozsvári Akadémiai Bizottság (KAB) tudományos titkára, az Etnokulturális Kisebbségek Forrásközpontjának ügyvezető elnöke. Kutatási területe az etnopolitika, azon belül a romániai magyar kisebbség helyzete és a román–magyar viszony. Három önálló kötet és több szerkesztett kötet szerzője, magyar, román és angol nyelven közöl az etnikai, nyelvi és kulturális megosztottság politikai következményeivel, illetve a kisebbségi kérdés különböző aspektusaival kapcsolatos tanulmányokat. 2004–2006 között a Babeş-Bolyai Tudományegyetem rektorhelyettese. 2006-ban a kommunizmus romániai következményeit vizsgáló elnöki bizottság tagja. 2010-ben a KAB felsőoktatási munkacsoportja irányítása alatt készített átfogó elemzést a romániai magyar felsőoktatás helyzetéről és kilátásairól.

Publikációs jegyzék

Könyvek

Kulturális megosztottság és demokrácia. A normatív és az empirikus politikatudomány érvei a közösségi autonómia kérdésében. Kolozsvár: Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 2011. 148 o.

Etnopolitika – a konfliktustól a méltányosságig. Az autentikus kisebbségi lét normatív alapjai. Marosvásárhely: Mentor, 2001. 344 o.

Multiculturalismul liberal. Bazele normative ale existenței minoritare autentice [Liberális multikulturalizmus. Az autentikus kisebbségi lét normatív alapjai]. Iași: Polirom, 2001. 357 o.

Filippika az idő ellen. Tanulmányok és esszék. Kolozsvár: Komp–Press, 1996. 225 o.

Szerkesztett kötetek

Politică și etnicitate. Identitate, comportament și instituții în contextul diversității etnoculturale [Politika és etnicitás. Identitás, viselkedés és intézmények az etnokulturális megosztottság kontextusában]. Kolozsvár: Accent, 2011. 611 o.

Politici de integrare a minorităților naționale din România. Aspecte legale și instituționale într-o perspectivă comparată [A nemzeti kisebbségek integrációját szolgáló politikák Romániában. Jogi és intézményi vonatkozások összehasonlító perspektívában]. Kolozsvár: EDRC, 2008. 272 o.

Relațiile româno–maghiare și modelul de reconciliere franco–german. A román–magyar kapcsolatok és a francia–német megbékélési modell. The Romanian–Hungarian Relations and the French–German Reconciliation. Kolozsvár: EDRC, 2004. 639 o. (Társszerkesztő Smaranda Enacheval.)

A New Balance: Democracy and Minorities in Post–Communist Europe. LGI Books. Budapest: Open Society Institute, 2003. 208 o. (Társszerkesztő Monica Robotinnal.)

Maghiarii din România și etica minoritară (1920–1940) [Magyarok Romániában és a kisebbségi etika (1920–1940)]. Kolozsvár: Ethnocultural Diversity Resource Center, 2003. 311 o. (Társszerkesztő Lucian Nastasăval.)

„Kínlódni ebben az országban?” – Ankét a romániai magyarság megmaradásának szellemi feltételeiről. Kolozsvár: Scientia Kiadó, 2002. 291 o.

Interethnic Relations in Post-Communist Romania (Proceedings of the Conference “The Romanian Model of Interethnic Relations. The Past Ten Years – The Next Ten Years”), Bucharest, 7–8 July, 2000. Kolozsvár: Ethnocultural Diversity Resource Center, 2000. 400 o. (Társszerkesztő Lucian Nastasăval)

Relații interetnice în România postcomunistă (Documentele conferinței „Modelul românesc de relații interetnice. Ultimii zece ani, următorii zece ani, București, 7–8 iulie 2000”) [Interetnikus kapcsolatok a posztkommunista Romániában. Az „Interetnikus kapcsolatok romániai modellje. Az elmúlt tíz év – a következő tíz év” c. konferencia dokumentumai, Bukarest, 2000. július 7–8.] Kolozsvár: Ethnocultural Diversity Resource Center, 2000. 394 o. (Társszerkesztő Lucian Nastasăval.)

Cumpăna – 2. Antologia revistei Korunk [Korunk anológia 2.]. Cluj: Komp–Press, 1995. 365 o. (Társszerkesztő Kántor Lajossal és Makár Júliával.)

Cumpăna – 1. Antologia revistei Korunk [Korunk antológia 1.]. Cluj: Komp–Press, 1994. 409 o. (Társszerkesztő Kántor Lajossal.)

Tény és való. Tudományelméleti írások. Bukarest: Kriterion, 1989. 205 o.

Kötetben közölt tanulmányok, könyvfejezetek

Actualitatea democrației consociale în Europa Centrală și de Est [A konszociális demokrácia időszerűsége Közép-Kelet-Európában]. In Székely István Gergő (szerk.): *Democrație consociaționistă sau împărțirea puterii în societăți multietnice. Cadru teoretic și patru studii de caz* [Konszociatív demokrácia vagy hatalommegosztás a multietnikus társadalmakban. Elméleti keretek és négy esettanulmány]. Kolozsvár: ISPMN–Editura Kriterion, 2011. 7–17.

Democracy, Diversity and Social Capital. In Pricopie, Remus–Dorina Guțu–Mihai Moroiu (eds.): *Fulbright Ripple Effect on International Education*. Bukarest: Comunicare.ro, 2011. 205–219.

Az erdélyi magyar felsőoktatás helyzete és kilátásai. In Szikszai Mária (szerk.): *Az erdélyi magyar felsőoktatás helyzete és kilátásai. Támpontok egy lehetséges stratégiához*. Kolozsvár: Ábel Kiadó, 2010. 9–126. (Társszerző Péntek Jánossal, Papp Z. Attilával és Csata Zsomborral.)

A román–magyar kapcsolatok a francia–német megbékélés perspektívájából. In Czoch Gábor–Henry de Montety (szerk.): *Szolgálhat-e mintaként a francia–német kibékülés?* Budapest: Gondolat, 2010. 101–121.

A romániai magyar tudományos hálózat szereplői, működése, teljesítménye és együttműködési lehetőségei. In Fedinec Csilla (szerk.): *Magyar–magyar interdiszciplináris kutatások, intézményi együttműködési lehetőségek*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága, 2010. 19–44.

A határon túli magyar tudományosság fogalmának körülhatárolása. In Fedinec Csilla (szerk.): *Magyar–magyar interdiszciplináris kutatások, intézményi együttműködési lehetőségek*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága, 2010. 189–202.

Gáll Ernő levelezésének szellemi horizontja. In Gáll Ernő: *Levelek 1949–2000*. Kolozsvár–Budapest: Korunk–Napvilág Kiadó, 2009. 5–54.

Perspective ale UDMR după alegerile parlamentare din 2008 [Az RMDSZ perspektívái a 2008. évi választások után]. In Gheorghe Teodorescu (szerk.): *Alegeri 2008. Vol. II. Continuitate și schimbare [A 2008-as választások. II. kötet. Folytonosság és változás]*. Iași: Polirom, 2009. 109–130.

Regimul minorităților naționale din România și contextul internațional al acestuia [A romániai kisebbségvédelmi rezsim és annak nemzetközi kontextusa]. In Salat Levente (szerk.): *Politici de integrare a minorităților naționale din România. Aspecte legale și instituționale într-o perspectivă comparată [A nemzeti kisebbségek integrációját szolgáló politikák Romániában. Jogi és intézményi vonatkozások összehasonlító perspektívában]*. Kolozsvár: EDRC, 2008. 9–20.

Merits and Shortcomings in the European Minority Regime. In Stanislaw Parzymies (ed.): *OSCE and Minorities: Assessment and Prospects*. Varsó: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2007. 34–45.

A liberalizmus és autonómia viszonyáról – kisebbségi nézőpontból. In Fejtő Ferenc–Salat Levente–Ludassy Mária–Egry Gábor–Bognár Zoltán: *Autonómia, liberalizmus, szociáldemokrácia*. Budapest: Európai Összehasonlító Kisebbségkutató Közalapítvány, 2006. 9–56.

A politikaelmélet néhány sarkalatos fogalma és a kulturális megosztottság körülményei között uralkodó identitás szerkezetek közötti feszültség. In Kovács Nóra–Osvát Anna–Szarka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések. Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve 4.* Budapest: Balassi Kiadó, 2005. 9–51.

A szintézis esélyei az etnopolitikai konfliktusok okaival foglalkozó elméleti magyarázatokban. In Kántor Zoltán–Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről.* Budapest: Rejtjel Kiadó, 2005. 211–252.

Dokumentumok a Babeş–Bolyai Tudományegyetem magyar tagozatának történetéből. In Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv 2004–2005.* Temesvár: Diaspora Alapítvány, 2005. 359–405.

Perspectivale minorităţii maghiare din România în lumina studiilor elaborate pe baza rezultatelor Barometrului Relațiilor Etnice, edițiile 1994–1996 și 2000–2002 [A magyar kisebbség perspektívái Romániában az Etnikai Viszonyok Barométere 1994–1996 és a 2000–2002 évi kiadásainak eredményeit értékelő tanulmányok tükrében]. In Gabriel Bădescu–Mircea Kivu–Monica Robotin (szerk.): *Barometrul Relațiilor Etnice 1994–2002. O perspectivă asupra climatului interetnic din România [Etnikai Viszonyok Barométere 1994–2002. Egy nézőpont az interetnikus viszonyok alakulásáról Romániában].* Kolozsvár: CRDE, 2005. 165–174.

Időutazás Gáll Ernő kisebbségpolitikai írásainak világában. In Földes György–Gálfalvi Zsolt (szerk.): *Nemzetiség – felelősség. Írások Gáll Ernő emlékére.* Budapest: Napvilág Kiadó, 2005. 183–243.

Perspectives on the Evolution of the Romanian–Hungarian Relations and the French–German Reconciliation Model. In Levente Salat–Smaranda Enache (eds.): *The Romanian–Hungarian Relations and the French–German Reconciliation.* Kolozsvár: EDRC, 2004. 473–490.

A 2000. év küszöbén. Politika és kisebbségi magyar társadalom Romániában. In **Blénesi Éva–Mandel Kinga (szerk.): Kisebbségek és kormánypolitika Közép-Európában (2002–2004).** Budapest: Gondolat Kiadó–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2004. 108–124. (Bakk Miklóssal és Horváth Andorral.)

Az RMDSZ 2003-ban – útkeresés integrációs határpontokon. In **Blénesi Éva–Mandel Kinga (szerk.): Kisebbségek és kormánypolitika Közép-Európában (2002–2004).** Budapest: Gondolat Kiadó–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2004. 125–165. (Bakk Miklóssal és Horváth Andorral.)

László Dezső kisebbségi bölcséletének időszerűsége. In Cseke Péter (szerk.): *László Dezső emlékezete 1904–2004.* Kolozsvár: Polis, 2004. 123–137.

Southeast European Challenges to Representative Democracy. In Monica Robotin–Levente Salat (ed.): *A New Balance: Democracy and Minorities in Post-Communist Europe.* LGI Books. Budapest: Open Society Institute, 2003. 5–30.

Etica minoritară maghiară interbelică din perspective provocărilor contemporane ale diversității [A magyar kisebbségi etika a két világháború között és a kulturális megosztottság

kortárs kihívásai]. In Lucian Nastasă–Levente Salat (szerk.): *Maghiarii din România și etica minoritară (1920–1940) [A magyarok Romániában és a kisebbségi etika (1920–1940)]*. Kolozsvár: Ethnocultural Diversity Resource Center, 2003. 7–25.

Integrarea europeană și dilemele științelor politice [Az európai integráció és a politikatudomány dilemmái]. In Szokoly Elek (szerk.): *Provincia 2001*. Marosvásárhely: Pro Europa Kiadó, 2003. 135–143.

Despre ideea de bună guvernare [A jó kormányzás eszméje]. In Ioaneta Vintileanu–Gábor Ádám (szerk.): *Poliția și comunitățile multiculturale din România [A rendőrség és a multikulturális közösségek Romániában]*. Kolozsvár: EDRC, 2003. 197–201.

Gondolatok Erdély félreismeret géniuszáról és két egymásnak feszülő állameszme néma tusakodásáról. In Kovács–Kiss Gyöngy (szerk.): *Erdélyről Európában mítosztalanul*. Kolozsvár: Korunk Baráti Társaság, 2003. 152–159.

Integrarea europeană și dilemele științelor politice [Az európai integráció és a politikatudomány dilemmái]. In Vasile Boari (szerk.): *Studii Politice*, Kolozsvár: Presa Universitară Clujană, 2002. 65–77.

A romániai magyar közgondolkodási minták analízise és szimptomatológiája. In Salat Levente (szerk.): *„Kinlódni ebben az országban?” – Ankét a romániai magyarság megmaradásának szellemi feltételeiről*. Kolozsvár: Scientia Kiadó, 2002. 11–46. (Isán István Csongorral és Tasnádi Miklóssal.)

A lassú valóság Spectatora. In Bakk Miklós: *Lassú valóság*. Kézdivásárhely: Ambrózia, 2002. 7–12.

Közösségi integrációs modell. In Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*, Kolozsvár: Editura Polis, 2002. 58–68.

Az erdélyi magyar politikatudomány a második évezred utolsó évtizedében. In Tanczos Vilmos–Tökés Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről*. Kolozsvár: Scientia Kiadó, 2002. 397–467. (Bakk Miklóssal, Bodó Barnával, Kántor Zoltánnal, Lőrincz D. Józseffel és Szász Alpár Zoltánnal.)

În prag de an 2000: politică și minoritate maghiară în România [A 2000. év küszöbén: politika és magyar kisebbség Romániában]. In Györgyjakab Izabella (szerk.): *Alternative minoritare. Prezentarea problemelor minoritare în revista Magyar Kisebbség. 1995–2000 [Kisebbségi alternatívák. A kisebbségi problémák tükröződése a Magyar Kisebbség folyóiratban. 1995–2000]*. Sepsiszentgyörgy: Editura T3, 2002. 314–332. (Bakk Miklóssal és Horváth Andorral.)

Erdély státusa. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Státustörvény. Dokumentumok, tanulmányok, publicisztika*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2002. 331–335.

Starea de spirit a maghiarimii din România. Traectorii forțate în gândirea publică minoritară [A romániai magyar kisebbség szellemi helyzete. Kényszerpályák a kisebbségi

közgondokodásban]. In Szokoly Elek (szerk.): *Provincia 2000*. Marosvásárhely: Editura Pro Europa, 2001. 204–208.

Message in the Bottle. In Farkas-Zoltán Hajdú–Lajos Kántor–Gyöngy Kovács Kiss–Sabine Spors (Hrsg.): *Siebenbürgen. Magie Einer Kulturlandschaft*. Kolozsvár: Korunk, 1999.

A 2000. év küszöbén. Politika és kisebbségi magyar társadalom Romániában. In Bakk Miklós–Székely István–Toró T. Tibor (szerk.): *Útközben*. Csíkszereda: Pro-Print, 1999. 70–87.

The Challenge of Ethnocultural Diversity. In Miklós Dérer (ed.): *The Future of Transatlantic Relations: Central and East Europe's Contribution. First Annual Conference on Atlanticism. February 26–27, 1999, Budapest*. Budapest: Hungarian Atlantic Council, 1999. 120–127.

A kisebbségi helytállás modelljei. In Jankovics József–Monok István–Nyerges Judit (szerk.): *A magyar művelődés és a kereszténység. A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai. Róma–Nápoly, 1996. szeptember 9–14. Vol. III*. Budapest–Szeged: Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Scriptum Rt., 1998. 1765–1777.

Hungarian Civil Society in Romania? In Andor Horváth–Lajos Kántor–Zsuzsa Selyem (eds.): *Render 1 – Anthology of Korunk*. Kolozsvár: Komp-Press, 1996. 215–217.

O societate civilă maghiară din România? [Magyar civil társadalom Romániában?] In Kántor Lajos–Horváth Andor (szerk.): *Cumnpăna 3 – Antologia revistei Korunk*. Cluj: Komp-Press, 1996. 39–41.

Elveszett otthon, elvesztett közösség, kétségbevont kollektív egzisztencia. In Cseke Péter (szerk.): *Lehet – nem lehet?* Marosvásárhely: Mentor, 1995. 249–258.

Să vorbim despre autonomie [Beszéljünk az autonómiáról]. In Kántor Lajos–Makár Júlia–Salat Levente (szerk.): *Cumnpăna 2 – Antologia revistei Korunk*. Kolozsvár: Komp-Press, 1995. 74–76.

Natura paraliziei [A bénultság természete]. In Kántor Lajos–Makár Júlia–Salat Levente (szerk.): *Cumnpăna 2 – Antologia revistei Korunk*. Kolozsvár: Komp-Press, 1995. 195–200.

Cuvînt înainte [Előszó]. In Kántor Lajos–Salat Levente (szerk.): *Cumnpăna 1 – Antologia revistei Korunk*. Kolozsvár: Komp-Press, 1994. 5–9.

Autonomia intelectuală precum o permanentă căutare [Az intellektuális autonómia mint perszeveráló keresés]. Kántor Lajos–Salat Levente (szerk.): *Cumnpăna 1 – Antologia Korunk*. Kolozsvár: Komp-Press, 1994. 125–128.

Pistele constrângerii intelectualității în societățile postcomuniste [Értelmiségi kényszerpályák a poszt-kommunista társadalmakban]. In Kántor Lajos–Salat Levente (szerk.): *Cumnpăna 1 – Antologia revistei Korunk*. Kolozsvár: Komp-Press, 1994. 282–285.

Tudásszociológiai szempontok az ismeretrendszer elkötelezettségének kérdéséhez. In Salat Levente (szerk.): *Tény és való*. Bukarest: Kriterion, 1989. 16–59.

A strukturalizmus és rendszerelmélet mint közös gyökerű szellemi divatok. In *A Hét Évkönyve*, București, 1989. 50–52.

Az „intellektus áldozathozatalának” szociológiájához. In Bodó Barna (szerk.): *Ember és világ. Tanulmányok a hitről*. Bukarest: Kriterion, 1986. 110–140.

Folyóiratokban közölt tanulmányok, cikkek

Hívó szavak és az erdélyi magyar szellemi puszta. In *Korunk*, 2012. 5: 75–86.

A politikai közösség kérdése a többség–kisebbség viszonyának a nézőpontjából. In *Korunk*, 2012. 1: 65–76 és 2: 58–67.

Erdélyi magyar identitás a magyar és román közpolitikák kereszttüzében. In *Magyar Kisebbség*, 2010. 3–4: 50–61.

A világ Amerika után. A hatalom új alakzatai a nemzetközi politikában. In *Korunk*, 2010. 2: 14–19.

Ethnocultural Diversity and Aspects of Political Culture. In *Transylvanian Review of Administrative Science*, 2009. 27 E: 199–219. (Caluser Monicával, Gorcea Ameliával, Mosteanu Olimpiával.)

A román–magyar kapcsolatok a francia–német megbékélés perspektívájából. In *BUKSZ*, Vol. 21, 2009. 4: 347–352.

A kommunizmus romániai öröksége és az erdélyi magyarok. In *Magyar Kisebbség*, Vol. XIII. 2008. 1–2: 7–19.

A nemzeti kisebbségek helyzete. A magyarok. In *Magyar Kisebbség*, Vol. XIII. 2008. 1–2: 20–51. (Stefano Bottonival, László Mártonnal, Lázok Klárával, Nagy Mihály Zoltánnal, Novák Csaba Zoltánnal, Olti Ágostonnal.)

Social Capital in Multicultural Communities. In *Studia Universitatis Babes-Bolyai – Politica*. 2008. 1: 19–32. (Olimpia Mosteanuval.)

Are Members of the Hungarian Minority in Romania Part of the Romanian Political Community? In *Studia Politica*, Vol. VIII. 2008. 2: 337–366.

Prevailing Identity Structures and Competing Ethnopolitical Strategies in Transylvania. In *Hungarian Studies*, Vol. 21. 2007. 1–2: 19–60.

A magyar nemzetstratégia kisebbségpolitikai alternatívái. In *Magyar Kisebbség*, Vol. 41–42, 2006. 3–4: 186–200.

Forme de autonomie și condițiile de realizabilitate ale acestora [Autonómia-formák és azok megvalósulásának feltételei]. In *Altera*, Vol. XII. 2006. 29: 37–49.

Statul-națiune și provocările diversității [Nemzetállam és a különbözőség kihívásai]. In *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, Vol. 10. 2005. 4–12. <http://hiphi.ubbcluj.ro/JSRI>

Visions of Minority Hungarians in Transylvania: Prospects and Obstacles. In *Minorities Research. A Collection of Studies by Hungarian Authors*, 2004. 6: 33–62.

Kisebbségi magyar jövőképek esélyei és buktatói Erdélyben. In *Kisebbségkutatás*, Vol. 12, 2003. 3: 547–573.

Central and Local Public Administration in the Dynamics of Inter-Ethnic Relations in Romania. In *Revista Transilvană de Științe Administrative*, 2003. 1(9): 70–87 (Veres Valérral..

The Challenge of Diversity. Answers and Dilemmas. In *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, Vol. 3. 2003. 189–207. <http://hiphi.ubbcluj.ro/JSRI>

Az RMDSZ 2003-ban – útkeresés integrációs határpontokon. In *Magyar Kisebbség*, 2003 1. (Bakk Miklóssal és Horváth Andorral.)

Van-e magyar jövő Kolozsváron? In *Korunk*, 2003. 1: 43–49.

Conceptul de drepturi colective și democrația liberală [Liberális demokrácia és a kollektív jogok fogalma]. In *Europolis. Revistă de teorie și analiză politică*, 2002. 1: 41–57.

Javaslat a romániai magyar kisebbségi társadalom intézményes keretének megreformálására. In *Magyar Kisebbség*, 2002. 1: 218–216.

Multikulturális demokrácia? In *Regio. Kisebbség, Politika, Társadalom*, 2002. 12: 206–225.

A romániai magyarság szellemi helyzete. Kényszerpályák a kisebbségi közgondolkodásban. In *Provincia*, Vol. I. 2000. 6: 8.

Puncte de vedere la interpretarea multiculturalismului in România [A multikulturalizmus interpretációjának perspektívái Romániában]. In *Altera*, Vol. VI. 2000. 13: 23–46.

Szemponatok a multikulturalizmus fogalmának romániai értelmezéséhez. In *Magyar Kisebbség*, 2000. 1: 226–252.

Minoritarii și democrația II. [Kisebbségek és demokrácia II.] In *Curentul*. Vol III, 1999. április 8. 82: 18.

Minoritarii și democrația I. [Kisebbségek és demokrácia I.] In *Curentul*. Vol. III, 1999. március 3. 74: 18.

Romániai magyar civil társadalom? In *Korunk*, 1995. 11: 3–6.

The Trap of Minority Politics. In *Balkan Warrepor.*, Vol. 29, Oct/Nov 1994. 29–30.

A bűnultság természetrajza. In *Korunk*, 1994. 3: 23–27.

A kritika dilemmái. In *Korunk*, 1993. 2: 22–33.

Az én Korunkom. In *Korunk*, 1993. 1: 75–78.

Európa és a kisebbségi kérdés. In *Korunk*, 1992. 6: 69–70.

Értelmiségi kényszerpályák Közép-Kelet-Európa posztkommunista társadalmában. In *Korunk*, 1991. 4: 510–512.

Strasbourggi egyezményhálózat. In *Korunk*, 1990. 6: 737–744.

Az intellektuális autonómia mint perszeveráló keresés. In *Korunk*, 1990. 1: 57–61.

A megérdemelt zsarnok. In *Magyar Napló*, 1990. 10.

Eszmék kavargása. A tudomány helyzete a huszadik század második felének szellemi közegében. In *Tett*, Nr. 50, 1989. 2: 5–10. (Sólyom S. Levente név alatt.)

Az emberek, mint dolgok. In *Tett*, Nr. 45. 1988. 1: 53–57.

Tények színeváltozása. In *A Hét*, 1987. 45: 8.

Üdv-technológiák, vagy a racionalizmus céltévesztései? In *Tett*, Nr. 32. 1984. 4: 50–55.

BINDORFFER GYÖRGYI

A Társadalmi Együttélés szerkesztője,

PhD, tudományos munkatárs, Alapvető Jogok Biztosának Hivatala

Bindorffer.Gyorgyi@ajbh.hu

Polányi díjas (2002) kulturális antropológus, szociológus, kisebbségkutató; az ELTE Kulturális Antropológia Tanszék, valamint az ELTE Szociológiai Intézet megbízott oktatója (1996–2004); 2000–2009 között a Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének tudományos főmunkatársa, 2007-től az Országgyűlési Biztos Hivatalának munkatársa. Könyvei: *Kettős identitás – etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban* (2001); *Wir Schwaben waren immer gute Ungarn* (2005), *Változatok a kettős identitásra* (2007); *Nemzetiség, politika, nemzetiségpolitika – Nemzeti és etnikai közösségek kisebbségi önkormányzati autonómiája Magyarországon* (2011).